

I gamle fotefar

ØYER OG TRETEN HISTORIELAG 1992

ØYER OG TRETTE
HISTORIELAG

I gamle fotefar

Redaksjon:

Ola T. Rybakken

Johan Kraabøl

ØYER OG TRETTE HISTORIELAG
1992

Forsidebildet

Kongevegen ved Fossegården i Øyer ca. 1880.

Mange kjerrespor i vegen, – men det skulle gå enda 10–15 år før den første automobilen kom til landet og satte *sine* spor.

Nå er det gått ytterligere 100 år. I dette området ved Fossegården og sørover til Lillehammer grense, foregår det nå – 1992/93 – stor aktivitet. Utbedring av riksvegen og framføring av parallell lokalveg fra Fåberg til Granrudmoen skal stå ferdig til De olympiske vinterleker i 1994.

*Hå tenkte han tru, – mannen i kjerra,
kom frå Håmår med lass – han og merra.
Midt i veigen fotograf med apparatet sitt sto.
Ald' r sett slikt, det mann' kunne hugse,
snurrebart hadd' n, rauruta jakke og snøresko,
svart, diger hatt, og gulfarge bukse.
Fotografen tok apparatet, gjekk ut til sida,
helste. – Å, det var høflege folk den tida!
Helste att, men trilla vidare, mannen i kjerra.
Svolten var han, og sliten var merra –*

*Ja, nå veit eg kva han tenkte, kjørekaren –
han ville raste i Fossøygarden.*

Ry-

Innhold

Forord	5
Kjell Lokvam: Ta vare på stillheten	7
Ludv. Hjelmstadstuen: Tida og forholda omkring 1814	9
Odd Bjerke: Det frilynte ungdomslaget på Tretten 1898–1952	17
Per Rusten: Sportsaktiviteter "i gamle dågå"	29
Marit Kramprud: Tretten-stillingen i Skarsmoen	36
Ola T. Rybakken: Da kjøpmenn i Øyer hadde egne ysterier	40
Oddvar Stensrud: Oppsynshistorier fra Øyerfjellet	45
Magne Thingelstad: Steinalder i Trettenfjellet	49
Marit Kramprud: Matstell og kjøkkenstell ca. 1850–1960	52
Ola T. Rybakken: Christen Olsen – klokkemakeren på Råbøl	54
Bernt Hanstad: Roåker-rennets historie 1932–1992	57
Etterord	60

Forord

"Hugsotta er verst", har vi hørt. Redaktørene for I gamle fotefar føler det samme. Men når vi uttrykker ønske om at andre nå bør overta hugsotta og pådrivet av senere årshefter, må vi samtidig innrømme at det interessante redaksjonsarbeidet vi frivillig gikk til i starten for 5 år siden har vi ikke villet være foruten.

Mangfoldet i stoffet vi har fått i hende gjennom disse åra har vært til glede og ettertanke, og har beriket oss i synet på den kulturhistoriske arven vi alle har del i. Måtte stoffet også utad ha bidratt i samme leia.

Bortsett fra det med hugsott og pådriv vil vi fortsatt gjerne prøve å bidra med gagns arbeid til beste for kommende utgaver av I gamle fotefar.

Takk til trufaste, tidligere bidragsyttere og til nye i årets utgave.

Takk også til trykkeriet og leserne for tiltrengt overbærenhet med amatørerne i redaksjonen.

Olav T. Rybakken

Johan Lugaabø

"Kan en utflytter tenke seg å bidra med litt stoff til et godt, lokalhistorisk årshefte?" spurte vi litt småfrekt en årssikker, sommerens feriegjest.

"Emne?" undret han.

"Valgfritt", antydet vi.

I spenning ventet vi på emnevalget til tretlingen, som ikke trenger annen presentasjon enn kringkastingsmannen vi hører fra inn- og utland.

Kjell Lokvam:

Ta vare på stillheten

Noen ord om stillhet.

Men jeg begynner med det motsatte, med hvordan du og jeg og vi alle har stelt det til for oss fordi vi har oversett at også stillhet er et behov som mennesket har.

Maurtua kan være et godt eksempel på hvordan en ikke bør innrette seg her i livet. Det må være en pest og en plage å være maur og bo og gå oppå hverandre hele tiden. En maur kan jo ikke gå en millimeter uten at han stanger borti en annen maur. Og hvordan en maur kan få anledning til å slappe av et øyeblikk inne i tua si, det går over min forstand.

Som vi vet, vil mennesket alltid gjøre sine egne erfaringer. Vi har ikke gått til mauren for å lære hvordan vi ikke skal innrette oss. Vi har tvert imot sett på maurtua som et slags mønsterbygg. Så har vi kopiert den så godt vi har maktet for at vi skulle kunne gjøre våre egne erfaringer med livet i tua.

På samme måten som mauren er opptatt av å gjøre tua større og større, er vi opptatt av at byene skal vokse og vokse. En stadig større del av verdens befolkning samles i byer. Resultatet er at byene blir vanskeligere og vanskeligere å styre. De lar seg rett og slett ikke styre, ser det ut til. De lever sitt eget liv uansett hva politikere og andre som tror de har makt og myndighet sier.

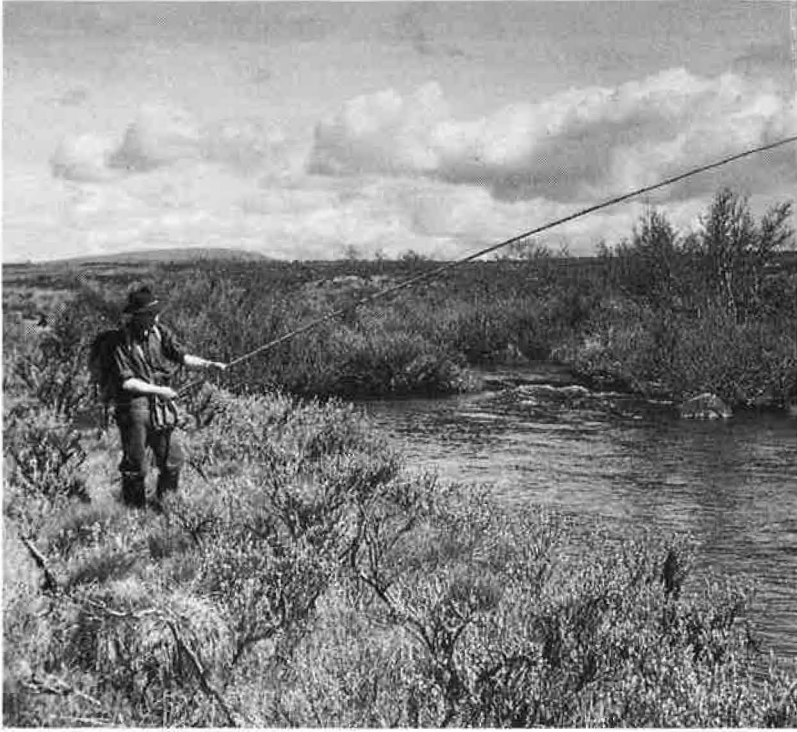
Ta trafikken som eksempel. Det er neppe

noen som med vettet i behold vil mene at det bør være slik som det er blitt i verdens storbyer i dag – vår egen hovedstad medregnet. Trafikken med ulykker, forurensing og støy gjør at storbyene blir mindre og mindre trivelige. Bilene, som mange trodde skulle bli en velsignelse for bylivet, er blitt en forbannelse. Og hva er egentlig vunnet? Undersøkelser i byer som London og Paris, vise at transporten av både folk og varer i de sentrale bydeler gikk raskere i slutten av det forrige århundre med hest og kjerre enn den gjør med biler og busser i dag. Den gang var det mulig å komme fram i gatene. I dag kommer ikke bilen fram på grunn av biltrafikken. En gang kunne livet leves i gater og på fortau. Barn kunne leke i gatene, folk kunne sitte på fortausrestauranter i de store byene. I dag vet vi hvordan det er blitt. Det kan vanskelig kalles fremskritt.

Stillhet finner vi ikke i byene lenger. Er det rart at stadig flere snakker om stillhet og at de oppsøker stillhet?

Stillhet er skremmende, sa vi for få år siden. Vi må til steder der det er liv og røre og der noe skjer hele tiden. Slik tror nok turistsjefer og andre "aktivister" vi vil ha det den dag i dag. Og innrømmes skal det at behov for "tilbud" ser ut til å være store og kanskje til og med stigende.

Men raskere vokser behovet for at folk kan finne steder der det er mulig å høre naturens

"Mårråbett" i Lyngåa. Foto: GLT.

egne lyder – lyden fra insekter og fugler, lyden fra en bekk, fra en ørret som hopper på et fjellvann.

Likevel går kanskje forkjemperne for stillhet stillere i dørene enn andre. Det er de som er betalt for å finne på nye tiltak, bygge ut og vise til resultater, som presser fram forandringer.

Da gjelder det å være på vakt. Da gjelder det ikke å legge seg flat for alle slags påfunn som gjerne kan gå under betegnelsen fremskritt, men som slett ikke behøver å være det. Hadde alle nye påfunn gjennom tidene vært til det bedre, hadde vi jo for lengst levd i et paradys.

Jeg sitter ved hytteveggen i Øyerfjellet, midt i et scenebilde av natur på alle kanter og med Høgtind, Herratindane og Lyngkampen som et veldig bakteppe. Her er det naturen selv som sørger for replikkene.

Men hvor lett er det ikke å ødelegge en slik forestilling? Hvor lite skal det ikke til før en

har overdøvet lydene fra naturen? Hvor lett er det ikke å få slutt på stillheten?

En kan begynne i det små og så øke på. Dermed klarer en gradvis og umerkelig å få bukt med stillheten. Da kan det også vises til at en har fått flere tilbud og flere attraksjoner og at grunnlaget er skapt for økt turisttrafikk og moderne masseturisme.

Som om ikke naturen selv byr på nok tilbud og nok attraksjoner.

Flere og flere har behov for å oppleve natur som mennesket ikke har tuklet med. Flere og flere har behov for et sted som ennå har stillhet. De som kan rose seg av å ha stillhet å tilby, har en stadig mer ettertraktet vare. For vær sikker. Stillhet blir mangelvare. For mange er den blitt det allerede. Mange steder er stillheten utryddet, rett og slett.

Det gjelder å være på vakt. Det gjelder å ta vare på stillheten – der vi ennå har den.

Ludv. Hjelmstadstuen

Tida og forholda omkring 1814

Avduking av bautastein på Bjørkholt markerte 100-årsdagen 17. mai 1914

I vår barndom og ungdom så vi at det stod en stor stein i Bjørkholt, men vi visste ikke så mye om hvorfor den stod der. Vi skjønte at den hadde noe med 17. mai å gjøre, da borgertoget gikk rundt den og stoppet der. Samtidig vart det holdt tale der om den 17. mai 1814. Stort mer skjønte vi ikke dengang.

Men i senere tid har det dukket opp flere opplysninger om både minnesteinen og om forholda den tida, både her i landet og utenlands. Dette vil jeg nå forsøke å skrive ned som minner. Kanskje kommer det også andre til gode.

Napoleon herjer

Første åra på 1800-tallet var ei urolig og vanskelig tid over størstedelen av Europa.

I Frankrike var det en som var, og er, kjent over hele verden, nemlig keiser Napoleon. Han styrte Frankrike, men det var ikke nok. Han gikk da nordover med sin hær og la under seg Tyskland, og utropte seg sjøl til keiser av Tyskland.

Etterpå gikk han i kompaniskap med keiseren av Russland, og for den hjelpen skulle han få Finland. Han ville også ta England, men da måtte han på sjøen. Men England var helt overlegent der, og Napoleon hadde ingen sjanser alene.

Senere fikk han overtalt kongen av Danmark-Norge til å hjelpe seg, og på den måten kom vi i krig med England grunnet danskekongens allianse med Napoleon. Napoleon henvendte seg også til kongen av Sverige om hjelp til å ta England, og som lønn skulle han få Norge. Men svenskekongen var ikke lysten på det, og Napoleon måtte greie seg uten hjelp derfra.

Engelskmennene tar den norske krigsflåten

Norge hadde også dengang en stor og godt utrustet krigsflåte. Men den hadde danskekongen tatt med sørover til Danmark og plassert

den samlet i dansk havn, antakelig som en sikkerhet for Danmark. Dette fikk den engelske overkommando greie på, og sendte en stor krigsflåte til København for å forhandle med danskekongen om å kjøre den til engelsk havn til krigen var slutt. Men denne gangen var det kronprinsen som styrte, og han nektet å overføre den til England.

Da bombarderte engelskmennene København med kanoner i tre dager, og tok hele den norske flåten og kjørte den til England.

Dette var i 1807, og vi kom i krig med England grunnet danskekongens allianse med Napoleon.

Og ute i verden raste Napoleonskrigen med full styrke. England stengte hver havn for både inn- og utførsel, og voktet vel Nordsjøen for dansk ferdsel. Det var ikke greit å bo i Norge på den tida, ingen innførsel av mat, og ingen utførsel av trelast til England, som før hadde kjøpt så mye de kunne få. Soldatene fikk lite mat, og de som var att heime hadde det nok ikke lettere.

På grunn av at Norge lå under Danmark på den tiden, vart også den norske hær utkommandert i krigen som raste over hele Europa. Og slik gikk det til den 14. januar 1814, da det avgjørende slaget stod. Napoleon måtte erkjenne å ha tapt krigen, og stormaktene på andre siden, deriblant England, bestemte da at danskekongen skulle gi fra seg Norge som selvstendig stat, men i union med kongen av Sverige. Dette gikk nok hardt inn på danskekongen, og det var ikke med lett hjerte han underskrev denne traktaten.

På denne måten vart Norge skilt fra Danmark i 1814, etter 434 år med dansk styring, fra år 1380 til 1814.

Norges grunnlov undertegnes

Etter fredsslutningen i januar tok det ikke lang tid før det kom på tale å få en norsk grunnlov.

Og den 10. april var det samla 112 representanter fra hele landet, unntatt Nord-Norge, og de begynte sitt arbeide dagen etter.

I Norges historie står det: Sitat: "Allerede første dagen delte forsamlingen sig i to partier, det ene partiet kalt "Selvstendighetspartiet", som vilde ha Prinsen av Danmark til konge i Norge, de vilde ikke vite av noe samband med Sverige. Det andre partiet, som vart kalla "Svenskepartiet" var redde vi kunne få et nytt samband med Danmark, når prinsen vart konge der. Det vart stemmelikhet, men det var en fra Selvstendighetspartiet som var president den dagen, og med presidentens dobbeltstemme vart det selvstendighets-grunnlov.

Det meldte seg også et annet spørsmål: Skal vi bry oss om utlandet og drøfte unionsspørsmålet? "Nei", sa Selvstendighetspartiet. "Dette er et grunnlovsmøte, vi skal bare gi grunnlov, det er vår oppgave." Sitat slutt.

Og dermed vart det selvstendighets-grunnlov, og underskrevet den 17. mai 1814. Og prins Kristian Fredrik av Danmark valgt til konge i Norge.

Riksforsamlingen var samla på Eidsvoll Verk, som navnet var den gangen fordi det var jernverk på garden. En privateid storgard, med hovedbygning oppført av eieren Karsten Anker, etter en brann noen år tidligere. Til 100-årsjubileet i 1914 vart den restaurert slik den var i 1814. Den er nå statseiendom, et nasjonalmonument.

Hungersnød og krig

Det var dårlige tider i Norge først på 1800-tallet, både økonomisk og på andre måter. Vi var utestengt fra andre land og det var lite med mat. Og her i landet var det frostår flere år på rad, og ikke kornavling å regne med. Og verste året var nok 1812, da det ikke fantes modent korn i hele landet. Poteten var nok kommet til landet, men det gikk lang tid før den var utbredt over alt. Og da var det barkebrødet og flere slags erstatning å trøste seg med.

*Den fattige sultet, den rike led savn,
to kraftige armer var ingen til gagn.
I landet var misvekst og nød.*

Svenskene angriper Norge

Her i Norge var det den danske prins Kristian Fredrik som styrte landet. Han vart godt motatt av det norske folk, for han var en alminnelig mann og kjekk kar.

*Kristian Fredrik
Norges konge 17. mai – 10. oktober 1814.*

Men i Sverige var det en som ikke likte at det skulle bli dansk konge i Norge. Det var prins Karl Johan. Han kom hjem fra sine krigstokter mot Napoleon ute i Europa mens Riksforsamlingen på Eidsvoll hadde sine møter.

Han vart harm da han fikk høre at Kristian Fredrik hadde blitt valgt til konge i Norge, og han forlangte at stormaktene i Europa skulle hjelpe ham å få Norge, som de hadde lovet. Men Kristian Fredrik ville først kalle sammen Stortinget så det kunne føre saken mot Sverige. Og da var det godt å ha Grunnloven ferdig, og han ville følge den.

Så kom svenskene og skulle forhandle med Stortinget, og de forlangte gang på gang at noe skulle forandres, slik at kongen fikk større

makt. Men det sa Stortinget nei til. Og det var nok en person som har fått mye av æren for at det gikk så bra. Det var sorenskriver Christie fra Bergen som var stortingspresident den første tiden, og han nekta blankt å forandre Grunnloven, og var ikke redd for å si meningen sin til svenskene.

Da Karl Johan ikke fikk det som han ville med forhandlinger, samlet han sin hær og gikk over grensa til Norge den 26. juli samme år, og ville ta Norge med makt. Og så vart det atter en gang krig med Sverige. Men denne krigen varte ikke så lenge, for den 14. august vart det et forlik som hette Konvensjonen i Moss, og den dagen vart det avfyrt de siste skuddene i tida omkring 1814.

Det var prins Kristian Fredrik som styrte Norge og krigen mot svenskene. Han ville spare soldatene og kommanderte retrett nokså ofte, noe ikke alle de norske soldatene likte, de ville verge landet. Dette vart siste krigen som var utkjempa mot Sverige, blant alle de andre krigene gjennom tidene.

Svensk konge over Norge og Sverige

Svenskene var ikke fornøyde med unionsvilkåra. De forandra ikke grunnlova si, men satte opp unionsvilkåra i et eget dokument som de kalte "Riksakta". Da skjønnte det norske Storting at det var best å godta Riksakta, og velge en svensk konge. Og den 4. november vart de ferdige med forhandlingene, og kong Karl 13. vart valgt til konge i Norge, sammen med Sverige.

Prins Kristian Fredrik, som da ikke var helt frisk, tok seg meget nær av dette. Han reiste samme dag heim til Danmark, hvor han ble dårligere og døde året etter.

Karl 13. vart heller ikke konge i Norge så lenge. Han døde i 1818, og prins Karl Johan vart konge i Norge og Sverige.

Etter han vart konge kom han flere ganger med forslag om å forandre Grunnloven, så kongen fikk større makt, men de vart alle nedstemt av Stortinget. Og der ser vi betydningen av å ha grunnlov som krev folkestyre, og hvor godt Riksforsamlingen hadde formet den.

Gode tider lot vente på seg

Nå hadde nordmennene fått fred, og håpa på slike gode tider som før 1807, men det vart det ikke. Snarere tvert imot, for verre tider enn de første 20 åra etter 1814 har det neppe vært i Norge, etter alle krigene og forandringene. Trelasthandelen med England hadde stoppet opp grunnet krigen,. Og først på 1800 var de første papirpengene kommet i bruk, og i 1813 trykte den dansk-norske stat opp så mye papirpenger at de hadde ikke dekning for dem, og de hadde til slutt ingen verdi. Derfor vart det utligna noe de kalte sølvskatt, som måtte betales med sølv eller mynt, for at papirpengene skulle være gyldige.

Dette var hard kost for det norske folk. Det rådde fattigdom i landet, og når denne skatten kom vart det enda verre. Mange måtte betale med arvesølv, sølvskjeer, ringer og andre prydgjenstander. Men det var sikkert mange som ikke hadde det. I 1816 vart Norges Bank stiftet, for om mulig å holde styr på pengevesenet slik det var.

Det var mange som var misfornøyde med denne tida som de mente skulle bli så bra, for det tok lang tid å få retta opp att landet etter så mange år under fremmed herredømme. Og vi som lever i dag, kan vanskelig forestille oss hossen det var.

For å komme litt tilbake i tida, full likestilling vart det ikke med Sverige. Mange ting fra forhandlingene låg å ulma helt fram til 1905, da unionen med Sverige vart oppløst og vi fikk vår egen konge, Kong Håkon 7., som vi alle kjenner til.

Grensevakter plasseres

Vinteren og våren 1905 kom det opp flere saker mellom Norge og Sverige i forbindelse med unionen som de ikke var enige om. Det vart ei svært spennende tid for begge land.

Forsvaret vart innkalt, grensevakt plassert langs grensen på begge sider, og krigsflåten var i full beredskap.

I stortingsmøte den 7. juni vart kunngjøringen lest av statsminister Chr. Michelsen, at unionen med Sverige var oppløst og svenskekongen avsatt etter 3. gangs avstemning. Der-

med var det gyldig norsk lov, uten kongens sanksjon, som han hadde nektet de 2 første gangene.

Dette var en spennende tid, og alle fryktet en ny krig. Men det gikk pent over, begge parter føyde seg etter hverandre for å unngå krig. Til slutt vart de enige om at i tilfelle en ny konflikt, skulle de henvende seg til Domstolen i Haag.

Endelig var Norge et fritt og og sjølstendig kongerike, med egen konge og styresett. Og den 9. juni 1905 vart unionsflagget tatt ned fra alle offentlige bygninger, og det rene norske flagget gikk til topps.

Håkon den 7. velges til konge

Da meldte spørsmålet seg om ansettelse av konge, og det svenske kongehus vart spurt etter en prins som kunne overta som konge. Men svenskekongen sa nei, han ville ikke ha en svensk prins til konge i Norge. Så gikk spørsmålet til Danmark om en prins derfra kunne overta som konge i Norge. Og svaret var ja med en gang, og prins Carl av Danmark vart

antatt til konge. Men prins Carl ville ikke komme til Norge før han fikk visshet om at det norske folk ville ha ham til konge.

Så vart det folkeavstemning, og det norske folk svarte ja til spørsmålet om kongedømme, og prins Carl som konge. Og dermed var det avgjort, prinsen fikk full tillit. Han var gift med en engelsk prinsesse ved navn Maud. Og den 25. november 1905 gikk han i land på bryggen i Oslo som konge av Norge, sammen med dronning Maud og 3-årige kronprins Olav, som senere vart vår kjære folkekonge. Carl tok da att det norske kongsnavnet Håkon 7., og hans valgpråk: "Alt for Norge", holdt han vedlike hele livet.

Dette vart et svært heldig valg, det er bare godt å si om vårt kongehus, både i hans tid og etterfølgerne.

Bautastein reises på Tretten

En gang først på 1900-tallet, da det nærma seg 100 år siden vi vart skilt fra Danmark, og vi fikk att vår sjølstendighet, var det noen framsynte menn på Tretten som tok initiativet til å

Avduking av bautasteinen 17. mai 1914. Bildet antakelig tatt av Mathea Bådstø.

få reist et minnesmerke over dem som var ute i ufredsårrom i 1807–14 for å verge landet. Til ære for dem som var villige til å ofre liv og blod for at fedrelandet atter skulle bli et sjølstendig rike.

På vestsida av Losnavatnet, helt i strandkanten, litt sør for Søre Viken, kilte de ut en svær stein fra berget., en naturstein som egnet seg godt til bauta. På etterjuls vinteren et år vart den dratt over isen på Losnavatnet til Bådstø på 2 tømmerstokker, som vart heftet sammen i begge ender.

Derfra vart den fraktet på sommerføre på 2 små jernbanevogner som gikk på skinnegang med slippert som underlag, antagelig utlånt av N.S.B. Denne transporten foregikk etter riksvegen fra Bådstø til Bjørkholt på sommerføre, og der vart den reist.

Den 17. mai 1914 var bautasteinen på plass. Da vart den avduket og bekranset, og 17. maitalen ble holdt av Olav Åsmundstad fra Ringebu. Og som vi ser av bildet var det møtt fram mye folk til denne høytidsstunda.

Den som hogde inn navnene på bautaen var Alfred Roland som bodde i Øvre Tuterud.

Som før nevnt var bautaen først reist i Bjørkholt, som var kommunehus den tida. Det vart senere nedlagt, og solgt til private. Da vart bautasteinen omkring 1970 flyttet til kirken, hvor den nå står, og blir minnet hver 17. mai.

Til Minne

om Tretlinger som låg ute i ofredsårrom
1807–1814.

Erik Klæva. Ola M. Ofigstad. Erik Ofigstadøy-
garden. Per R. Romundgaard. Jakob Sagjordet.
Berger Skyberg. Berger M. Solberg. Jehans

Nysveen. Kristen Stavlien. Torger M. Stavshaugen. Ola og Erik Strangstadhagen. Per Stalsbergsveen. Jo Øygarden. Lars Stykje. Jehans Flatemo. Jo P. Ljøsbakken. Ola og Halvor Midtmageli. Morten O. Bergsveen. Mikkel Bergslien. Frans Glomstad. Ola M. Ofigstad. Jehans S. Sjøjordet. Klemet Melleberg. Hans J. Bjørnstad. Ola H. Bjørnstadsveen. Gutorm Bjørnstadbergom. Jehans Botterudbekken. Per B. Elstad. Jo Engehagen. Per, Ola, Jehans O. Baadstø. Ola Graav. Ola, Jo Børkehullet. Iver E. Glømmen. Per Glømedalen. Jo Glomstads-
haugen. Ola J. Halstenstad. Ola Kraabøl. Ola Halstenstadbakken. Jens Hjelmstad. Østen Holsbakken. Jens P. Johnsgaard. Jens Kjernet. Lars Kappelrud. Jehans Kappelrud. Jehans Kaabelstuen. Lars Kroken. Knut Ledum. Jo Sørmageli. Jehans Nilsenget. Torsten H. Nord-
lien. Iver Thorstad.

Reist av bygdafolk 17. mai 1914.

Dette står innhugget på bautaen ved kirken, men om det er alle som var ute i krigen, er vanskelig å ha sikker mening om. Og kanskje heller ikke alle ofret livet for fedrelandet. Mange kom nok heim i god behold, andre ikke, mens atter andre vart skadet for livet på forskjellige måter.

Vi får håpe at bautaen blir tatt vare på av kommende slekter. Og at heller ikke de menn fra Tretten blir glemt som tok initiativet til det storarbeidet som dette var, og nær sagt hele bygda møtte opp og gjorde sitt til at arbeidet vart gjort, mens det ennå var noen som husket navnene på dem som var borte fra heim og familie så lang tid, for å verne om fedrelandet i den urolige og vanskelige tida.

Referat fra 17. mai-arrangementet i 1914

Den 17. mai gjekk barnetoget fraa stasjonen kl. 12 til kyrkja der det var gudstenest. Derfraa til marknadsplassen. Barna fekk mjølk og kaker fritt. Fekk leika og kappspringa um smaa præmier.

Folketoget gjekk fraa stasjonen kl. 5 til Bjørkholt. Skyttarlaget gjekk fyrst etter musikken med gevær paa aksla. Ved bautasteinen stilte skyttarlaget seg i ein halvring rundt steinen og dei andre bak. Haraldseid sa nokre um tanken med bautasteinen og gav ordet til Olav Aasmundstad som heldt avdukingstalen. Etter talen gav Haraldseid steinen til kommuna og varaordføraren O. E. Vasrud tok imot den og takka. Derfraa gjekk toget til marknadsplassen der lærar Bø tala.

Millom baee tog hadde ungdomen idrottsøvingar paa plassen med slikt utfall:

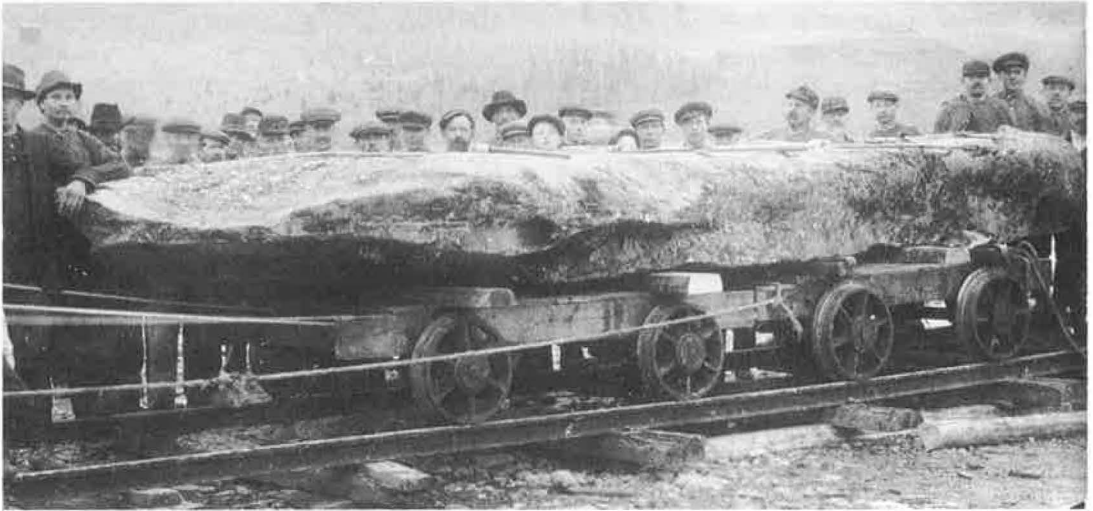
1. præmi	Arne Brun
2. præmi	Olaf Pettersen
3. præmi	Olaf Glomstad
4. præmi	Rik. Solberg

Um kvelden etter kl. 8 dans i Eriksrudsalen og fest i Bjørkholt. Paa det siste stellet tala Ola Aasmundstad, stasjonsmeister Andersen, dr. Fogner og Johs Lageton. Felespel av lærar Bø.

Hundreaarsdagen vart høgtida paa ein vyrdeleg maate.

J. H.

Utskrift fra Tretten Ungdomslags protokoll.

Steinen transporteres til Bjørkholt. Bildet antakelig tatt av Mathea Bådstø.

Thor Mageli, født 3.7. 1886, skrev disse versene om bautasteinen:

Kjempestenen

Opprinnelig oppsatt i Bjørkholt – senere flyttet til Tretten kirke.

Fra gammel tid i ro den lå
på strandens bred hvor bølger slå
og tænkte visst ei på forandring
og allerminst på slig en vandring
som den, den sist har gjort.

Af denne vandring vil jeg gi dig en beskrivelse
foruten skryt og overdrivelse
af stenens fart
ifra den start
og til den kom
til denne gård
hvor nu den står.

En tømmer-slæde sterk og stor
syv alen bred og sytten lang
fra syd til nord
ble gjort i stand.
På denne slæde ble så lagt
den kjempesten i al sin pragt
af hundre sterke mand.

Det neste tag nu var
at man på isen drar
med denne kult af sted
ifra den ene til den anden bred.
Det gik med knak og brak
thi isen den var svak
af veir og vind
og solens skind
og andre ting
som spiller ind
på naturens husholdning.

Dog vel de kom i land
de fikk den op på strand
hvor den en tid nu lå
mens folket gikk og så.
Den fikk forskjellig dom
alt eftersom de kom.
Den ene synes den er stor
en anden at den gale ende var mot nord.
En tredje at den hadde sprekker

som helt igjennom rækker,
hvorfor man meget snarlig
den burde reises varlig.

Både gammel og ung
synes den er tung,
og selv han Simen Sterk
tror det er ugjørlig verk
på så dårlig føre
stenen frem at føre.

Men han Ola Klok
tror og mener dog
at med kløkt og megen møie
kan man stenen fremad tõe.
Vesle Tulla rød og ung
spørger lille Mille vakker
– hun med røde stakker –
om den ikke er vel tung
særlig opp for bakker.

Lille Mille pen
søt og bli og ren
svarer at for mandfolk magt
bliver allting let og svagt.
Ja, selv de store fjeld
kan de ta med held.

Og hun Malla Blank
hun som er så rank
tror som lille Mille
at om blott man ville
kunde selv de svage
stenen ta og drage.

Det neste skritt det var at få
stenen til på hjul at gå,
men først den heves må.
Det gikk,
og man en tralle fikk
og skinner ligeså.
Og du kan forstå
at når den derpå lå
det måtte gå.

På ny må hundred mand
trekke stenen over land
fra Bådstø strand
forbi den store gåsedam
og anden skam
til Birkeland. (Bjørkholt)

En uge hertil gikk
før man den langt nok fikk.
Det var så mangt et tag,
man kjørte natt og dag.
Det gikk vel smått,
men det gikk godt,
og nu den ligger her.

Her skal den reises,
mot skyen heises.
Et synlig minde
om de mend som var inde
og stod vakt om vort land.

Odd Bjerke:

Det frilynte ungdomslaget på Tretten i perioden 1898–1952

Tretten Ungdomslag (TUL) ble stiftet i 1898, og var med tre korte avbrudd aktivt helt til etter 1980. Det frilynte ungdomslaget var et begrep i bygda gjennom hele perioden. Med hyppige arrangement og sosialt fellesskap tiltrakk laget seg stor oppmerksomhet. Derfor er det interessant å se nærmere på den rollen laget spilte i lokalmiljøet. TUL var en del av den landsomfattende frilynte ungdomsrørsla som la et definert verdisyn til grunn for sitt arbeid. I den stadig tilbakevendende verdidebatten er det interessant å studere lagetets posisjon til forskjellige tider og holdning til forskjellige utfordringer. TULs samfunnsrolle må leses ut av den ideologiske tradisjon det vokste fram fra og ble en del av, og det ytre miljø det virket i.

Lagsarkivet er relativt komplett bevart, og er deponert ved Opplandsarkivet, avd. Maihaugen. Denne framstillinga er basert mest på møteprotokollene. De gir det mest autoritative uttrykk for lagets virksomhet og holdninger. Protokoller mangler for årene 1918–24 og 1932–38.

Drøftinga yter ikke TUL full rettferdighet mht. emneområder som ble tatt opp i lagsarbeidet. Enkelte sider ved engasjementet er utelatt, eller gitt for liten omtale i forhold til lagets egen fokusering. Men utvalget er foretatt ut fra interesse bare for den rollen det inntok. Det er ikke noe forsøk på å skrive lagshistoria.

Den frilynte ungdomsrørsla

Ideologisk knyttes den frilynte ungdomsrørsla til folkehøgskolemiljøet og grundtvigianismen. Den danske presten, dikteren og historiefilosofen Nicolai Grundtvig formulerte idéen og satte den i 1844 ut i livet. Hans skole ble motvekt mot den ensidige kunnskapsdyrkinga ved den tids latinskoler og universitet. Den skulle være allmendannende med både praktisk og teoretisk opplæring for å gi ungdommen kunnskap, interesser og menneskelige egenskaper. Folkehøgskolen tok sikte på å utvikle hele mennesket for å levendegjøre nasjonale, sosiale, kulturelle, religiøse og menneskelige verdier. I løpet av noen ti-år vokste denne idéen til ei folkelig rørsla. Det ble etablert tilsvarende skoler i mange land, men i størst omfang i de nordiske.

I 1864 ble den første norske folkehøgskolen stiftet ved Hamar. Christopher Bruun førte skolen til Gudbrandsdalen. Han startet opp på Sel i 1867 og flyttet den til Gausdal i 1871 der den fra 1875 var på Vonheim. Det ble strid om folkehøgskolene også i Norge. Den grundtvigianske lyse kristendommen markerte avstand til den pietistiske, og vakte harme i teologisk og kirkelig miljø. Myndighetene var uvillige til å

anerkjenne skolen, og det tok tid før den ble tilkjent offentlige bevilgninger.

Når det etter hvert ble dannet lokale frilynte ungdomslag, er det ikke vanskelig å gjenkjenne idéer fra folkehøgskolerørsla. I hvilken grad initiativtagerne til disse spredte lagsdannelsene hadde tilknytning til skolene er vanskelig å måle. Om de ikke var lærere og elever derfra, hentet de vesentlige deler av idégrunnlaget fra miljøet. Engasjement og aktivitetsmønster i ei seinere fase samlet seg om opplysningsarbeid på folkehøgskolens verdigrunnlag. Smitten fra de første ungdomslagene gikk fra bygd til bygd og de dannet mønster både mht. idé og organisasjon. Rørsla var i sterk vekst i 1890-årene. Veksten startet før etableringa av den nasjonale og regionale overbygningen, men skjøt ytterligere fart etter det. Men det var regionale forskjeller. Både i antall lag, tilslutning og i tid. Gjennom de frilynte ungdomslagene nådde idéene ut til langt flere enn folkehøgskolene kunne nå direkte.

Noregs Ungdomslag (NU) ble stiftet i Trondheim i 1896. Dette ga rørsla et operativt og effektivt apparat til bruk intert og i markering utad. Det bidro til uniformering av lagrørslas

ideologi og strategi. Gudbrandsdal Ungdomslag (GU) ble opprettet i 1898 som samarbeidsorgan for denne regionen. Utsendinger fra 17 lag deltok i det første møtet. I 1896 var det trolig 10, i 1900 minst 23 og i 1920 50 lag i GU. På landsbasis fikk rørsla tilsvarende kraftig vekst fram til 1922, for deretter å avta fram mot andre verdenskrig. I 1942 tok okkupasjonsmakta kontroll over ungdomslagene, og tillitsmenn sentralt og lokalt gikk fra sine verv. Ved oppstartinga etter frigjøringa fikk rørsla størst tilslutning. På det meste, i 1946, var det over 54.000 medlemmer i frilynte ungdomslag i Norge.

Rørsla vokste fram i siste halvdel av 1800-tallet i et mangfold av foreninger med ulike og uklare formål. Samfunnet var i omfattende forandring. Politiske, økonomiske, sosiale og kulturelle prosesser gikk parallelt. I dette spekteret plasserte den frilynte ungdomsrørsla seg i den kulturelle prosessen og fikk i mindre grad innslag fra de andre. Rørsla ble etterhvert en del av den nasjonale vekkinga. Den opplysende og oppdragende profilen fikk også nasjonalistiske trekk. Endringa ble stimulert av unionsstriden med Sverige. Nasjonal bevisstgjøring ble et viktig virkemiddel for å mobilisere ungdommen til å ta aktiv del i den demokratiske nasjonsbygginga. I framstillinga er det denne patriotiske stemningen som legges i begrepet nasjonalisme. De siste ti-år før 1900 vokste organisasjonssamfunnet fram. Uorganisert fellesskap ble avløst av et nettverk med fellestilltak som krevde representativ organisering.

Lærerne ble sentrale i rørsla. Fra sin skolegang brakte de med seg erfaringer fra lagsarbeid ut i bygdene. Med sin utdanning og oppdragende engasjement var lærerne godt kvalifisert og motivert til å samle ungdomskull etter avsluttet skolegang til lagsvirksomhet. Som argument for oppretting av ungdomslag er det bl.a. oppgitt at det skulle være et alternativ til unyttig lediggang blant ungdommen. Noe som i sin tur kunne føre dem til flaska. Avhold ble et viktig element i lagsarbeidet. Sjø om folkehøgskolemiljøet i stor grad ga de ideologiske premissene for de frilynte ungdomslagene, ble det foretatt forskjellige prioriteringer i tidlig

fase. Dette kan ha sammenheng med at lederne hadde forskjellig bakgrunn og ulike personlige motiv.

NU uniformerte rørsla.

Bygda i forandring

Det er nødvendig å legge til grunn enkelte trekk ved det lokalsamfunnet TUL vokste fram i. Tretten var fram til ca. 1890 et relativt enhetlig bondesamfunn med folk på forsorg og ei husmannsklasse nederst, og for få storbønder øverst på rangstigen til å utgjøre et sterkt miljø. I tillegg hadde embetsmennene presten og lensmannen bopel i hovedsognet. Utvandringa til Amerika hadde i flere ti-år ventilt det store fødselsoverskuddet slik at folketallet var synkende i bygda. Men dette endret i liten grad det sosiale mønsteret. En del husmannsbruk var blitt utlagt som sjøleieende enheter, og ble etterhvert et nytt sosialt midtskiot i bondesamfunnet. Mot hundreårsskiotet begynte husmannsvesenet å gå i oppløsning. Husmannsplassene ble mer og mer boplasser for folk som gikk i daglønn, og det var mye flytting mellom plassene. I bygda var de aller fleste sysselsatt i primærnæringene. Noen få var knyttet til håndverk, ei handelsbedrift, skysstasjonen og sundinga over Lågen. Men også en del av disse drev jordbruk ved siden av. Det gamle bondesamfunnet var stort sett intakt på Tretten fram mot 1890.

I løpet av de neste 15–20 år ble det store forandringer. Tidspunktet ble bestemt av framføringa av jernbanen. Den ble åpnet til Tretten i 1895. Dette stimulerte til ny aktivitet i bygda. Det ble bedre kommunikasjon, også fordi det samtidig ble bygd bru over Lågen til stasjonsområdet. Der ble det i 1894 bygd et hotell som i 1898 overtok skysstasjonsjonen. Den hadde til da vært lenger sør i tilknytning til sundinga over Lågen. Nye tiltak ble etterhvert etablert nærmere brua og i stasjonsområdet. Et konsentrert bygdesentrum var i emning. Fra nærmest å være et trafikk-knutepunkt ble Tretten et handelssentrum og industristed med mye større aktivitet. Meieri, ostefabrikk, mølle, frørenseri, elektrisitetsverk, farveri, sagbruk og snekkerverksted. Sammen med anlegget og drifta av

jernbanen ga dette en del arbeidsplasser i nye næringer. Mange ble besatt av folk utenbygdsfra. Kafékulturen blomstret. I 1900 finner vi også privatskole, motehandler og urhandler og mange håndverkere. I Øyer kommune var det fra 1890 til 1900 en netto folketilvekst på 73. Aktiviteten i Tretten sentrum er trolig en stor del av forklaringa. Statistikk over bosettingsmønster og næringsliv ville vist en videreutvikling av bygdesentret fra 1910 til 1950, men i et mer moderat tempo. Den ville også vist en gradvis overgang fra sysselsetting i landbruket til andre næringer. Den neste dramatiske omstillingsbølgen kom seinere.

I 1898 var det begrensede organisasjonstradisjoner i bygda. Thranerørsla hadde hatt en liten avlegger i bygda, og det var i beskjeden grad utviklet økonomiske samvirketiltak og andre interessefellesskap. Det eksisterte få lag av kulturell og sosial karakter. Da ungdomslaget ble stiftet oppsto noe helt nytt, både fordi det fikk så stor oppslutning og at målgruppa var ungdommen. Laget fikk første året 156 medlemmer, og kom aldri seinere til å nå dette tallet. Det forteller om stor interesse for nyskapingen.

Tretten Ungdomslag

De første 30 årene var det stor variasjon i tilslutning. Laget hadde flere gode år, mens det i 1916 og 1921 faktisk var nedlagt. Medlemstallet var høgt både før og etter. Endringa i tilslutning over tid kan illustreres ved å stille opp ti-årlege gjennomsnittstall:

1900–09: **98** 1910–19: **97** 1920–29: **69**
 1930–39: **41** 1940–49: **74** 1950–59: **55**

Nedgangen til 41 i 1930-årene er entydig. De to driftsårene under okkupasjonen og særlig de første etter frigjøringen ga påfallende stor tilslutning. Etter Nasjonal Samlings forsøk på å få kontroll i 1942 valgte ledelsen å legge ned laget. Tilslutningen stabiliserte seg etter 1945 på et høgere nivå enn før krigsutbruddet. Et annet mål på oppslutning er fram møte til åpne arrangement. Enkelte foredrag og fester samlet mange interesserte også utenfor medlemmenes rekke. Så mange som 200 hørte enkelte fore-

drag, og utefester samlet flere hundre deltagere.

Målgruppa var ungdommen. Likevel var 18% av identifiserte medlemmer første året over 30 år og 6% over 40. Dette skyldes mest at initiativtagerne og ledergruppa i startfasen var voksne folk. Medlemslistene er analysert på tre tidspunkt. I 1898 gir den ene gjennomsnittsalder på over 24 år. De andre er fra 1927 og 1952, og viser en nedgang til knapt 23 og 22 år. Andelen over 30 år ble redusert, og det skulle forventes større nedgang. Det viser seg imidlertid at det var noe bortfall også blant de yngste. Endringene kan ha foregått like etter 1900. I 1902 klages det over at laget svekkes ved at så mange medlemmer begynner å bli for gamle. Med bare tre tidspunkt er det umulig å være sikker, men vi ser en tendens til konsentrasjon omkring et snevrere aldersspekter og svak nedgang i gjennomsnittsalderen.

Guttene var i større og mindre flertall i TUL. Andelen var på det meste 68% i 1911 og nede mot 50% på flere tidspunkt. Bare i to av de kontrollerte årene utgjorde de mindre enn halvparten. Arkivet gir derimot ikke inntrykk av ei entydig utvikling over tid. I de første lovene for TUL i 1898 ble det fastlagt at styret skulle bestå av 5 medlemmer, 3 gutter og 2 jenter. Dette var dobbeltvirkende kvotering der jentene ble sikret lederposisjoner, men samtidig ble hindret i å oppnå flertall. Denne formuleringa ble fjernet fra lovene i 1913, men utviklinga videre tyder ikke på at det var begrunnet i et ønske om kursendring. Standard var lagt. I 1929 og 1930 var det riktignok bare ei jente i styret, men i 1941 og 1946 til gjengjeld tre. I de mange nemndene som ble oppnevnt er jentene representert stort sett i samme grad. Ett av unntakene fra dette kom i 1920-årene da nemnda til å forhandle om tomtetekjøp ble nedsatt. Noen vil da hevde at jentene ikke var betrodd i økonomiske sake, men dette må modifiseres med at de ofte satt som kasserere. Jentene slapp også til som formenn i laget, 6 av 30 var jenter var i perioden 1898–1952; den første alt i 1906. Det er en tendens til å øke andel kvinner i ledelsen. Det viser seg bl.a. ved at 4 av de 6 kvinnelige formennene ble valgt i 1941–50.

Bygda besto av fem skolekretser. Dulven,

Aurvoll, Torsheim, Vik og Engelund. I 1898 rekrutterte laget best fra Aurvoll krets. Andelen var betydelig mindre i 1927 og i 1952. Dulven krets hadde en økende andel og var blitt dominerende i 1927, og i enda større grad i 1952. Vik og Engelund var på alle tre tidspunkt dårlig representert.

Kamp om makt

Initiativet til lagsdannelsen i 1898 kom fra fem personer som var aktive i stiftelsesmøtet. Gardbruker, fanejunker og formannskapsmedlem O. A. Gillebo sto i spissen for tre folkeskolelærere og en kvinnelig privatskolelærer. Denne sammensetningen føyer seg godt inn i mønsteret i ungdomslagsrørsla. Alle fem hadde høyere utdanning, og fire av dem var godt voksne folk mellom 41 og 50 år. Den femte, som også ble lagets første formann, var 29 år. Styremedlemmenes gjennomsnittsalder gir verdier mellom 37 og 43 år de første årene, men alt i 1904 var den nede i 24 år. Formannen var bare 19, men dette ble ikke det typiske. Stikkprøver i arkivet tyder på at lederne etterhvert ble rekruttert fra ungdommens egne rekker, men at de for det meste tilhørte de øvre aldersgruppene.

Lærerne sto sentralt i TUL. Mens de i oppstartings- og etableringsfasen utgjorde ei gruppe, ble de etterhvert stående enkeltvis i laget. Lederne var viktige i rekrutteringsarbeidet. Materialet gir grunnlaget for å anta at dreiningen over til Dulven-dominans kan henge sammen med at læreren der la ned en mangeårig og iherdig innsats i laget. På den andre sida skulle Vik etter dette hatt en bredere plass, fordi to lærere der lenge deltok svært aktivt. Men arkivet gir inntrykk av at deres strengt disiplinerende holdning ikke virket rekrutterende på ungdommen.

Protokollene gir uttrykk for forskjellig syn på disiplinen i laget. Problemene kunne nok være større og mindre i perioder. Det er likevel påfallende at den første formannen som ble rekruttert fra ungdommens egne rekker i 1904 skrev at "alle er med, og det hersker fuldstendig orden". Året etter ble en lærer igjen formann. Han klaget over liten deltagelse og at

ungdommen ikke hadde interesse for annet enn "mere larmende og støiende fornøielse". Dette er helst uttrykk for forskjellig vurdering, men også for at ungdommen trolig viste større lojalitet overfor en ledelse utgått fra egne rekker. Ungdomslaget synes først å være et fritidstilbud gitt ungdommen av voksne, for etterhvert å bli kontrollert av ungdommen sjølve. Trakk lærerne seg ut, eller ble de presset ut?

Disiplin ble et nøkkelbegrep i lagsarbeidet de to første ti-årene. Både generelle holdninger blant ungdommen og episoder ble stadig gjenstand for oppmerksomhet i møtene. Protokollen gir inntrykk av skribentens personlige holdninger, men nettopp derfor hva lederne forventet av ungdommen. Dette ble også tema for flere foredrag. Fylla var et stort problem, og førte til at laget i 1908 vedtok et tillegg i lovene. Det ble da forbud mot å opptre beruset eller uordentlig i møter, fester og andre tilstelninger, og "derved forvalde kvalm og spektakler". Dette bør tolkes slik at det ikke var absolutt alkoholforbud. Noe seinere var det stilltiende akseptert at det ble nyttet alkohol med måte på festene, forutsatt at det foregikk i sømmelige former.

Et mye omtalt disiplinært problem var uro i og utenfor salen i møtene. Ungdommen ville helst danse runddans. Lederne så på den som forbundet med alkoholbruk. De kjempet lenge for at dans måtte vike for folkeviseleik. Også på festene var det program, ofte med foredrag. En fest i 1910 var tillyst klokka 19, men da var kampen om dansen så tilspisset at ungdommen nektet å komme inn før dansen begynte. Festen begynte med dans klokka 21. Så seint som i 1914 nektet formannen dans i avslutningsfesten på et folkeviseleikkurs. Mange medlemmer krevde da – og fikk – inngangspengene sine tilbake. Fra 1917 ble dans akseptert som sidestilt med leiken.

Det er grunn til å merke seg at fokuseringa på disiplin var størst i de periodene lærere satt som formenn. Fram til 1917 var disse problemene i stor grad bundet opp til dans. Kampen om dansen fortoner seg i protokollene som en kamp om makt der utfallet ble et kompromiss mht. dansen, og at lærernes ledende rolle etterhvert ble utspilt. Lærere ble seinere engasjert

Fra møderne

Forsynder O. Gillebo m.fl. havde indbudt til et møde paa Salheim's sal den 15te januar 1898 for at foresøge at danne et ungdomslag for Trekken.

Forsynder Gillebo redogørde for hensigten og kanten med et sådant ungdomslag.

Lærer Nordtroy læste op et resumé af et foredrag som blev holdt paa et afholdt skole her i dalen om ungdomsagen, og et referat af den dages følgende diskussion.

Skoleinspektør Haugen forespurgte hvor dan man tænkte sig laget ordret, og hvad som kunde bli indvirket al den ungdom.

Skoleinspektør Fosberg

holdt saa et foredrag om hvad ungdommens skulde arbeide hen imod. - Frøken Ragne Jørgensen læste op et afsnit af Chr. Bruuns 'Falketige grundloster', hvorefter de som maatte ønske at bli medlemmer af et sådant ungdomslag blev opfordret til at tegne sig. - Et beslutning.

Man blev saa enige om at vælge en bestyrelse paa 5 medlemmer - 3 mænd og 2 kvinder.

Valgte blev:

- Frøken Ragne Jørgensen med 43 stemmer
- Skoleinspektør C. Fosberg med 34
- Lærer Haugen med 32
- Posteni Rindal med 26
- Lærer Bjørnstad med 23

og som suppleanter de, der med de valgte havde flest stemmer

bare for å dra laget i gang igjen etter å ha ligget nede. Ungdommen hadde vunnet første runde.

Hvem blir medlemmer?

I 1898, 1927 og 1952 var hhv. 14,3 og 8% av medlemmene oppvokst utenfor bygda. 12 medlemmer var i 1989 tilknyttet de nye næringene som oppsto med etableringsbølgen i kjølvannet av jernbaneåpninga. TUL ga dem et sosialt ankerfeste. Både stasjonsmesteren og hans datter og noen av arbeiderne på jernbaneanlegget ble medlemmer. Det viser en sosial spennvidde i lagets tidlige fase. Sønnen til hotelleieren og to av skyssguttene deltok også. Inntrykket bekreftes av at laget rekrutterte medlemmer både fra de største gardene og fra bruk som enda hadde husmannsstatus. I 1927 fantes fortsatt denne spennvidda. Både de store og små gardene, håndverkerne og arbeiderklassen var representert. I 1952 var bildet endret. Nå ble medlemmene i enda større grad rekruttert fra landbruket, og andelen fra de større gardene hadde økt. Samtidig tilhørte færre av de andre medlemmene lågstatusgrupper.

Ungdomslaget var en nyskaping i lokalmiljøet på Tretten i 1898 og samlet mange medlemmer. Samtidig var laget ekskluderende overfor ungdom som ikke deltok. Allerede første året tok laget i bruk adgangstegn til møter og fester for lettere å kunne holde andre utenfor. I følge lovene kunne i prinsippet alle være medlemmer. Seinere ble medlemskap betinget av at man rettet seg etter lover og regler og betalte medlemskontingent. Dette innebar ingen endring av praksis. Men medlemspengene kunne i prinsippet utelukke folk fra å delta. De lå på et lågt nivå, og hadde en svak økning gjennom perioden. Sammen med utlodninger og inngangspenger til enkelte tilstelninger ble medlemskapet likevel en kostnad for de som var avhengige av "å snu krona flere ganger".

Lagets aktivitet og engasjement var mer bestemmende for medlemskap. Engasjementet var fra starten lite kontroversielt og tilsvarende lite ekskluderende. Det måtte i tilfelle være avholdssaken som tidlig ble fanesak. Det utviklet seg likevel en mer liberal praksis som var egnet til å utelukke folk fra kretsen omkring losjen.

Etterhvert ble målsak en sentral del av lagets engasjement, og måtte virke ekskluderende i den grad folk var motstandere av nynorsk. I målavstemninger gikk skolekretser etterhvert over til nynorsk, og mållagets arkiv forteller om høge bølger i målstriden på Tretten. Innenfor TUL var det lenge rom for begge målførere.

Grener for gruppetilhørighet eksisterte før. TUL bidro til å flytte dem. Ungdommen fikk bekjentskaper i andre skolekretser i bygda i større grad enn før. De hadde festet sammen tidligere, men disse festene ble organisert innenfor mer begrensede rammer i alder og interesse. Møter ble ei ny omgangsform, og såpass hyppige at de kunne fortrenge annen omgang. Gjennom etableringa av nye næringer oppsto lojalitetsband knyttet til dem. Tilslutning til ungdomslaget bidro til å motvirke nye sosiale skiller.

TUL samarbeidet med frilynte ungdomslag i nabobygdene og deltok ofte i fellesarrangement sammen med andre lag i bygda. Både møter, fester, 17. mai-feiring, utflukter og skidager. På et møte i 1925 foreslo formannen å inngå et samarbeid med losjen for å nå hele bygda. Da foreslo en annen heller å innlede samarbeid med bondelaget. Her anes en interessenmotsetning som ble avverget med et tredje forslag om at det var best å ikke blande inn andre. Dette kan stå som illustrasjon på hvordan TUL bevisst unngikk profileringer som kunne holde ungdom utenfor.

Noen lag rivaliserte med TUL om ungdommen. Da arbeiderungdomslaget ble organisert i 1929 ble det begrunnet med at det ikke måtte være bare dans og leik. Det ble hevdet at ungdommen måtte "besjæftige sig med andre og større ting, så de blir fult habile til at delta i samfundts sociale utvikling". De som i 1938 startet bondeungdomslaget på Tretten begrunnet det på tilsvarende vis med at de gjennom det frilynte ungdomslaget ikke kunne få tent den glød som trengtes i bondereisningen. Samtidig som TULs låge profil var ment å samle all ungdom førte den på den andre sida nettopp til avskalling.

TUL opplevde på begge tidspunkt nedgang i medlemstallet. De første lederne i arbeider- og

bondeungdomslaget hadde tidligere vært ledere i TUL. Begge lag møtte vanskeligheter. Det første måtte innstille i 1934 og ble startet på nytt etter frigjøringa, men innstilte igjen i 1951. Det andre var i arbeid bare et par år før og etter andre verdenskrig og startet opp igjen først i 1961. Arkivene gir inntrykk av at det var to små, men idealistiske vennekretser som brøt ut av TUL, og at de gikk trøtte etter noen år med dårlig rekruttering i sine respektive lag. Idealisme av en annen karakter lå trolig bak da totalavholdslaget på 1930-tallet opprette eget ungdomslag, Varsko. Et uttrykk for at TUL heller ikke i avholdssaken var villig til å gå langt nok.

En viktig årsak til endringa i sosial rekruttering fra 1927 til 1952 må ha vært at det i mellomtida ble utviklet adskilte ungdomsmiljø som kompliserte en eventuell gjeninntreden i TUL fra utbyrtergruppene. Et overordnet mål for det frilynte ungdomslaget var å rekruttere ungdom fra flere sosiale lag og næringer. Dette hindret sterkere politisk og økonomisk engasjement. Formannen innledet i 1908 til diskusjon om lagets strategi, og krevde at det måtte bli mer orden, kontroll, alvor og arbeide. Diskusjonen endte med at de ble enige om mer orden. Dette ble med tiden ikke godt nok for dem som hadde ambisjoner om å føre økonomisk og politisk interessekamp. Tross denne utfordringa og vekslende oppslutning besto TUL som et samlende alternativ for de andre.

På grunnlag av denne analysen av TUL blir spørsmålet om laget brukte sin sterke posisjon i lokalsamfunnet til å oppnå ideelle mål.

Målsettinger og engasjement

TULs målsetting, slik den kom til uttrykk i lagets formålsparagraf, var "at vende ungdommen fra det, som er til skam eller skade og til det som er til gagn og glede i livet, at oplyse og gjøre sine medlemmer interesserte". Ei upresis formulering uten brodd mot noen. Personlig utvikling og opplysning ble det grunnleggende element i lagets virksomhet. Allerede i stiftelsesmøtet ble det nedfelt at det skulle foregå i Christopher Bruuns og folkehøgskolens ånd.

En av initiativtagerne hadde deltatt i sommerkurs på Vonheim. Ved endring av lovene i 1913 ble formålet presisert og utvidet. Laget skulle nå også arbeide for å vekke ungdommens interesse for de store kirkelige, nasjonale, sosiale og økonomiske spørsmål som var oppe her i landet, og få den med i arbeidet for gjenreisning av det norske målet og i kampen mot rusdrikken. Ved ny revisjon i 1926 ble det kirkelige elementet fjernet.

I lagsarbeidet var foredragene helt sentrale. Til de fleste møtene og festene ble det engasjert foredragsholdere. De var enten egne lagsmedlemmer, for det meste lederne, eller de ble bestilt utenfra og besøkte TUL på sine turnéer. Men temaet måtte da samordnes med andre lag i distriktet. Når foredragstema er brukt som mål på lagets engasjement, må det derfor tas forbehold om at det ikke alltid ble valgt etter eget ønske. Tilbud om foredrag ble organisert sentralt og regionalt, og ble et ledd i det som tidligere er betegnet som uniformeringa av den frilynte ungdomsrørsla.

Mangel på sosialt engasjement

Lagets formål å bekjempe rusdrikken var sentralt. Det er grunn til å tro at det lå mye avholdssak gjemt under andre foredragstitler. Målet var opprinnelig formulert som avhold, men ble neppe nådd. Laget ser derimot ut til å ha lyktes i å skape en ungdomskultur mer fri for de mest negative følger av alkoholbruk. Brennevinsforbudet 1917–27 har utfra bevart materiale ikke engasjert TUL. Det ble nevnt i 1925 da Erling Bjørnson hevdet at det var en tvang for folk. Den første av noen få uttalelser laget sendte dreide seg om avholdssak. Til den årlige hestemarten på Tretten ble det gitt ei rekke øl- og vinbevilgninger. I 1900 vedtok TUL en henvendelse til herredstyret der laget ba dem avslå alle disse søknadene. Ungdomslaget Vaarsol i hovedsognet ble oppfordret til å sende et likelydende krav. Uttalelser ble ikke TULs arbeidsform, men det er ikke nødvendigvis noe mål på manglende engasjement. Sosialt engasjement forøvrig hadde for en stor del preg av ukontrollversjell veldedighet.

Nasjonalismen i laget

18. desember 1904 – under Norges forhandlinger med Sverige i konsulatsaken – førte formannen et møteferat i pennen. Det var mer en appell enn et møteferat, og svært personlig ladet. Han refererte til sitt eget foredrag om den store kampen for nasjonal gjenreise og et fritt og sjølstendig Norge. Men han snakket om kulturell frihet fra arven fra dansketida. Unionen med Sverige hadde politisk karakter, og var enda ikke tema i TUL. 12. mars 1905 vedtok de derimot en resolusjon til Stortinget om konsulatsaken. Mange andre lag i dalen arrangerte 7. desember takkefest etter unionsoppløsningen, mens TUL i et møte samme uka hørte foredrag om ungdomsformøyer.

Det nasjonalistiske elementet i TUL var sterkt, men hvilket uttrykk fikk det? Norsk historie, kunst, diktning og forsvarsspørsmål var stadig tema på møtene. Her gjenkjennes den norske versjonen av det grundtvigianske idégrunnlaget. Og lokallaget på Tretten føyer seg fint inn i det bilde som tegnes i litteraturen. I protokollene fokuseres det stadig på nasjonal opplysning og bevisstgjøring. Relativt mest i perioden 1910–17, og mindre etterhvert. Fokuseringa på folkeviseleik var ikke bare begrunnet i at den var mindre forbundet med alkoholbruk. Den må sees i sammenheng med generell stimulering av det særnorske, og dermed et element i nasjonalistisk profil.

I den frilynte ungdomsrørsla ble fremme av norsk språk og norsk identitet en sentral del av strategien. Både som virkemiddel og mål. Kampen sto mot dansk-norsken, den fremmede språkforma som undertrykte den norske. Målsak ble også et opprør i bygdene rettet mot dansk-norsk som uttrykks- og maktmiddel for bykulturen og for embetsstanden. Målsak ble tatt inn i formålsparagrafen først i 1913. Dette engasjementet ble etterhvert stående i motsetning til lagets låge profil forøvrig. Men det er grunn til å spørre i hvor stor grad laget sto samlet bak formuleringa. I løpet av perioden 1898–1908 ble det holdt to foredrag om målsak, og den ble ikke viktigere etterhvert. Likevel vant nynorsken fram i kommunen. Ungdomslaget sto ikke på barrikadene. I 1905 ble

det stiftet mållag i bygda hvor bare fem av TULs medlemmer fra 1898 deltok fra starten. Av dem var 4 lærere. Ungdomslagets protokoller viser heller ikke nevneverdig engasjement i spørsmålet før Jakob Haraldseid kom som lærer til bygda og som leder i laget. Han ble den første som førte referat på nynorsk i 1910, men helt til 1918 føres det også på riksmål. Målstriden ble tilspisset i bygda fra 1920-årene, men TUL deltok bare halvhjertet. Ungdomslaget var bundet til mållaget gjennom Haraldseids sterke engasjement i begge leire. TUL fikk tidlig oppfordring fra NU om å ta opp målsaken. Det ble gjort, men nynorsken inntok laget for fullt først 20 år seinere.

TUL sto ved hundreårsskiftet ansvarlig for 17. mai-arrangementet på Tretten. Fra 1912 i samarbeid med andre lag. Ungdomslaget tok i 1914 initiativ til et bredt anlagt "nasjonalt samarbeid". Både for å markere 100-årsminnet og for å stå samlet om aktuelle utfordringer som forsvarssak og jorddyrking. Dette siste lyktes ikke, men det ble et omfattende 17. mai-arrangement og det ble reist en minnestein over de som deltok mot svenskene i 1807–14. Minnesteiner ble forøvrig etterhvert et vesentlig innslag i aktivitetsmønsteret i TUL. Det er protokollert økonomisk støtte til oppfølging av minnesteiner over store deler av landet ved siden av de tre som delvis ble reist i lagets regi. Laget reiste i 1926 i samarbeid med mållaget en minnestein over Eirik Bjodaskalle på Kjørkjehaugen. Det ble gjort på grunnlag av en omstridt teori om at Eirik, Olav Trygvasons morfar, var hauglagt der. Området ble oppkjøpt og det ble anlagt en liten park som ble arena for årlig olsokfeiring. Tiltaket fikk mest en samlende og profilerende funksjon for laget på samme måte som Offigstadhaugen like nedenfor. I 1948 reiste TUL en minnestein over falne tretlinger i andre verdenskrig.

Arkivet gir ikke grunnlag for å drøfte lagets holdning til nazismen – om det hadde noen – mest fordi protokollen for perioden 1932–38 mangler. Mussolini var tema for et foredrag i 1927. Når det kom til stykket ble det forøvrig tatt et klart standpunkt. NS tok kontroll over NU, og i Gudbrandsdalen hadde det ei tid vært

forsøk på å få kontroll over ungdomslagene. Som så mange andre la styret i TUL ned sine verv "så lenge styremaktene vil tvinga laget inn i ein ufri statsskipnad". Den store økningen i tilslutning under og etter okkupasjonen var trolig uttrykk for samling om de nasjonale verdiene laget representerte. Men også for at fellesskapet ga trygghet og styrke i ei vanskelig tid.

Uvilje mot politikk

Lagets uvilje mot politisk profilering var trolig begrunnet i et overordnet mål om å samle ungdom fra alle lag av folket. Tvinnereim hevder at om det i den frilynte ungdomsrørslas tidlige fase var inn slag av radikale og sosialistiske trekk, ble dette etterhvert moderert. TUL framstår som svært moderat. Når det av og til ble vist næringspolitisk aktivitet dreide det seg alltid om landbruk. Det må sees i sammenheng med at en så overveldende del av medlemmene ble rekruttert fra primærnæringa. Det ble ikke tatt stilling til arbeiderrørslas kamp. Mer påfallende er det at temaet aldri kom på dagsorden. De få gangene politiske spørsmål ble reist ble de knyttet til bøndenes kår. Økonomisk krise og arbeidsledighet i mellomkrigstida ble heller ikke vist oppmerksomhet.

Materialet viser at guttene i TUL var dominerende. De var i det tradisjonelle rollemønsteret gitt friere bevegelsesmuligheter. Utfra slike betraktninger kan det like gjerne hevdes at jenteandelen var forbausende høg. Kvinnesak var tema på flere møter de første årene, og før

kvinnene oppnådde stemmerett. Siden ble temaet nesten ikke vist oppmerksomhet, men det må ha ligget bevissthet om likestilling i laget utfra den tids forståelse av begrepet. I 1929 var det en polemikk i lagsavisa om kvinner i politikken. Dette ble av signaturen A-g betraktet som umulig. Han fikk i neste nummer et skarpt svar. Fra 1946 arrangerte vekselvis jenter og gutter møter for hverandre. Det er uklart om det var for moro skyld eller om det lå likestillingsidéer bak tiltaket.

Det lokale engasjementet

Det kristne elementet hadde en sentral plass i den frilynte ungdomsrørsla i enkelte regioner, og var mer perifer i andre. I TUL er innslaget svært beskjedent; i form av to foredrag i løpet av hele perioden. Mens det var samarbeid med alle andre ungdomslag i bygda, var det aldri samkvem med det kristelige. To ganger var de opptatt av kirkelige spørsmål, men da dreide det seg om rydding og beplantning på kirkegården. I protokollene er det ikke referert til at sognepresten deltok i noen av lagets arrangement.

Med bakgrunn i opplysningselementet i målsettinga ble det igangsatt kveldsskole i lagets navn. Den nevnes i 1908/09 og 1911. Kveldsskolen i mållagets regi i 1920-årene gir vesentlig undervisning i nynorsk, men det framgår ikke av arkivet om det også var formålet med den første. TUL oppviste et visst skolepolitisk engasjement i 1924 da tanken om et landsgym-

Ungdomslaget arrangerte i pinsen 1933 tur til Veøy i Romsdalen. Her er noen musdøler klare til avreise. Sju år gamle Tov Holmen fulgte dem til Bergsrampa. Fra v. Ragnhild Storsveen, Olav Skaug, Tov, Sigurd Hongshagen og med brødkasse på rampa Oline Bakkom.

nas i fylket var reist. Mållaget ble den drivende kraft lokalt i dette spørsmålet, men TUL vedtok å støtte tiltaket økonomisk.

I 1900 tok laget initiativ for å opprette badstue i bygda. Det ble arrangert basarer og korgfester til inntekt for tiltaket, som ble realisert i 1902. Tilbudet dekket trolig et behov og hadde et hygienisk aspekt. Forøvrig ga det trolig laget en praktisk legitimitet i et lokalmiljø der nyskapningen også må ha avfødt en del skepsis. Drifta ble ulønnsom og laget hadde relativt store utlegg til de ga opp i 1912.

Som i så mange andre frilynte ungdomslag kom tanken om eget forsamlingshus opp også i TUL. Det ble arbeidet med planer og avsatt byggefond. Tanken ble født i 1907, var nær ved å bli satt ut i livet i 1929 med tomtekjøp og vedtak om bygging, men ble skrinlagt med tomtosalget i 1939. Det var i store deler av denne perioden tre og fire disponible saler i Tret-

ten sentrum. Det lå trolig under at det ikke var behov for en femte. At de likevel arbeidet så trofast med planene kan ha å gjøre med slike fellestilltaks samlende og motiverende funksjon internt i laget.

Fysisk aktivitet fikk etterhvert et endret innhold. Helt fra starten var noen få utflukter på sommerstid, men mest skidager om vinteren et populært og miljøskapende tiltak. Dette ble holdt i hevd hele perioden. Men fra 1913 kom konkurransemotivet også inn. Idrett ble et prioritert innslag i lagsarbeidet, særlig som samarbeidsform med andre lag.

Lagsarbeidet

Dette har vært et forsøk på å beskrive vesentlige element i TULs engasjement, og i viktige samfunnsspørsmål også mangel på engasjement. Tiltak og innslag som ikke hadde omfang og styrke nok til å uttrykke en hold-

Tretten Ungdomslag framførte i 1932 skuespillet "Bondeslusken". Foran fra v. Trygve Holen og Kristian Bakkom. Bak fra v. Marit Rinheim, Martin Onsum Berg, Ruth Haug, Olav Skaug, Borghild Lagethon, Josef Strand og Trygve Solbrå

ning er utelatt. Likevel er det viktige element som ligger under og bak aktivitetsmønsteret som ikke må undervurderes. Rekken av foredrag, diskusjoner, lagsaker og aktiviteter gir i sum en overordnet opplysende effekt, og var den prioriterte målsettingen. Dette målbevisste bidraget til å heve opplysningsnivået la hos den enkelte grunnlag for å forstå og ta del i de utviklingsprosesser samfunnet gjennomgikk. Vurdert under ett dekket engasjementet et vidt emneområde som hverken skole, familie eller eget initiativ kunne dekke. Det var et systematisk motiverende og mobiliserende arbeid som var ment å sette ungdommen i stand til, og å få dem interessert i, å ta utfordringer på viktige områder.

Ved siden av intellektuell mobilisering var sosial trening viktig. Ungdomslaget ble en skole i demokrati og organisasjonsarbeid. Det ble stadig ført diskusjoner, og ungdommen ble etterhvert oppfordret til sjøl å forestå lagsarbeid, møteledelse og foredrag. Organisasjons-samfunnet vokste fram i takt med at TUL kvalifiserte nye ungdomskull. De ble kjent med en ny omgangsform som satte klare grenser. Særlig i forhold til rusmiddelbruk. Men det ble samtidig gitt alternativer. Lederstrategien var todelt. Alvoret og leiken gikk hånd i hånd. Ikke bare for å lokke til seg ungdommen, men fordi idégrunnlaget innebar at noe lystbetont måtte ligge i bunnen som motiverende faktor. I den forstand ble også lagets teateroppsetninger viktige.

Lærerne sto sentralt i utviklingen av denne ungdomskulturen. De opptrådte også som lærere i miljøet med pedagogiske motiv. Trolig var deres autoritet nødvendig for at tradisjonen skulle bli etablert. De fikk, eller inntok ei mindre sentral rolle etterhvert, men da var tradisjonen etablert og ungdommen tilstrekkelig mobilisert til å forsøke å ta ansvar. Da TUL ble nedlagt i 1916 og 1921 skyldtes det trolig at forsøkene ikke alltid lyktes i denne overgangsfasen.

Hvilken rolle spilte så ungdomslaget?

Gjennom den store tilslutningen og med rekruttering fra et vidt sosialt spekter, som forøvrig

ble begrenset etterhvert, lå det likevel til rette for laget som maktfaktor i lokalmiljøet. Størst mulig oppslutning kan synes som et nødvendig virkemiddel for å oppnå målsettinger. I dette tilfellet ble middelet paradoksalt nok et mål. Den brede tilslutningen synes å ha vært et overordnet mål, og til hinder for aktivt samfunnsengasjement. Laget balanserte for det meste utenom spørsmål som måtte oppta folk i samtida og som var egnet til å skape strid. Økonomisk krise, dyrtid, arbeidsledighet, arbeiderrørse, forbudspolitik og NS ble aldri tema i dette miljøet. Unionsstriden ble tema først når det ble klart at nasjonen sto samlet i forhandlingene med Sverige. Målsak var langt på veg et unntak. Her viste TUL et visst engasjement, men var ikke i stand til å stå i fremste rekke i kampen for det norske målet. På tross av oppfordringer fra sentralt hold, og iherdig innsats fra enkelte lærere, tok det lang tid før nynorsken ble enerådende i laget.

TULs rolle i samfunnsutviklinga må sees i forhold til de ambisjonene laget sjøl hadde. Ved revisjon av lovene i 1913 ble også kirkelige spørsmål tatt inn i formålsparagrafen, men kristendommen ble fortsatt stående svakt i TUL, og ble tatt ut av formålet i 1926. I forhold til sosiale og økonomiske spørsmål som var oppe i tida, ble det i liten grad arbeidet mot, og heller ikke nådd slike mål. I nasjonale spørsmål og kampen mot rusdrikken ble det derimot utvist større engasjement. Likevel vinklet slik at det ikke ble for kontroversielt. Avholdssak ble for TUL måteholdssak. Formuleringa om å arbeide for nasjonale spørsmål som var oppe her i landet ble til et moderat engasjement. Det nasjonale innslaget ble konsentrert om norsk historie, litteratur og kunst, og ga seg utslag i opplæring eller i symbolbruk i form av minnesteiner. Dette var heller ikke egnet til å splitte.

Den låge profilen var nok ment å samle størst og bredest mulig tilslutning, og det er grunn til å hevde at det lyktes. Men samtidig ble både arbeider- og bondeungdomslag avskallet fra TUL nettopp på grunn av dette svake engasjementet.

Som lokallag av sammenslutningene GU og

NU ble TUL en del av det fundamentet de bygde sin virksomhet på. Og de utviste større aktivitet, også overfor myndighetene. Men TUL ble ikke av de flinkeste i klassen hverken mht. målsak eller kristendom. Lokalt bidro derimot TUL til å endre sosiale omgangsformer. De flyttet sosiale skillelinjer, og bidro til å motvirke nye.

For å finne ei mer aktiv rolle i samfunnsutviklinga må det søkes innenfor det elementet i formålsparagrafen som fulgte laget hele tida. Det dreier seg om folkelig opplysning, der laget samlet sett nedla et omfattende arbeid. Gjennom foredrag og diskusjoner ble et vidt spekter av emner vist oppmerksomhet, og i den grad ungdommen var mottakelige må det ha hevet kunnskapsnivået og gitt dem et grunnleggende verdisyn som ble med å forme samfunnet. I dette verdigrunnlaget inngår bevisstgjøring av stadig nye ungdomskull i forhold til nasjonal sjøltillit og formidling av særnorske tradisjoner.

Lagsarbeidet må forøvrig i seg sjøl ha gitt laget ei rolle. Både i forhold til opplæring i demokratiske prosesser ettersom organisasjons-samfunnet stilte slike krav. Men også i forhold til den sosiale omgangsformen. Ungdomslaget ga tilbud til dem som mest søkte forlystelser, men også til dem som søkte læring og personlig utvikling. Dette ble trolig lagets egentlige rolle. Særlig fordi det samlet så mange, men også fordi det bidro til å kvalifisere ungdom til det samfunnet de seinere skulle spille ei rolle i.

KILDER

Primære

- Folketelling 1900.
- Kirkebøker for Øyer.
- Tretten Arbeiderungdomslags arkiv.
- Tretten Maallags arkiv.
- Tretten Ungdomslag arkiv.
- Valgmanntallslister.
- Øyer/Tretten Bygdeungdomslags arkiv.
- Øyer Skolestyre, forhandlingsprotokoll 1890–1903 og 1904–1917.
- Beretning for Øier Folkeskole 1891–1895 og 1896–1900.

Sekundære

- Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon. 1987**
- Blekastad, Gunhild: Hundre år sida Ivar Blækastad skipa fyrste ungdomslaget på Sel, i Årbok for Gudbrandsdalen. 1968**
- Lundanes, Oddvin, Sigmund Moren (red.): Ung i 75 år. 1971**
- Moren, Sven, Edvard Os (red.): Den frilynde ungdomsrørsla, Norigs Ungdomslag i 25 år. 1921**
- Paalsrud, Kristian: Et bygdesentrum blir til. 1966**
- Seip, Jens Arup: Utsikt over Norges historie, II del. 1981**
- Sulheim, Eiliv: Gudbrandsdal Ungdomslag 1898–1948. 1948**
- Tvinnereim, Jon: Ei folkerørsle blir til. 1981**

Bilder utlånt av Svanhild Skaug.

Per Rusten i Åstdalen, 1961.

Almenningsbestyrer Per Rusten, som døde i 1980, etterlot seg flere manuskripter med lokalhistorisk stoff. Familien har gitt tillatelse til å benytte stoffet i årsheftet.

Flere av artiklene er egnet for bruk i temahefter og vil bli reservert for senere bruk. Det er stoff som handler om fjellet, onnarbeid, skog og skogsarbeid, skoleminner, krigsminner m.m.

I dette heftet har vi samlet noen artikler, alle har med sportsaktivitet i Øyer i 1910–30-åra å gjøre. Forholda var litt anderledes da ...

Per Rusten:

Sportsaktiviteter "i gamle dågå"

Fotballminner

– Det var enten i 1913 eller 1914 at jeg for første gang så en fotball, fortalte Erling Aronsve-
en i en samtale vi hadde. Og han fortsatte:

– Det var en søndags ettermiddag at vi Aronsvegutta fikk se en del folk som var samla på tomta til Birkelund skole, som lå rett opp for Solvang skole. (*Den tidligere Solvang skole,*

bygget i 1915.) Vi fór avsted. Der var det fotballtrening.

Det var nok Alf Skjelkvale, Ole Hageløkken og M. H. Løkke som i første rekke fikk fotbal-
len til bygda. Alf Skjelkvale var da lærerskole-
elev, og Ole Hageløkken var elev ved under-
offiserskolen. M. H. Løkke var skomaker på

Hunder. Han hadde også vært utenom Øyer og hadde fotballimpulser utenifra. Oslo-gutten Magne Sethne, som i mange år ferierte i Øyer, var nok de første år også en drivende kraft i fotballen i Øyer. Han spilte på A-laget i Lyn, Oslo, og var derfor sikkert den kyndigste av alle.

Det jeg husker best fra denne kvelden på Birkelund var at Alf Skjelkvale fikk inn et riktig godt drag på ballen, som havnet rett i magen på Magnus Løken. Han gikk ned for full telling. Han lå ei lang stund og stønnet med store smerter. Jeg fikk sjøl også lov til å sparke ballen en gang. Det levde jeg lenge på.

Jeg kan ikke huske at det ble sparket noe mer ved Birkelund skole. Ved jernbanestasjonen på Hunder var det ofte sparket livlig. Ei slette på Nermos-Kjølgård ble mye brukt i flere år. Det var også en primitiv fotballbane. For det første var den rent for liten. På den ene langsida stakk det en holme med mye skrot og stein langt inn på banen. Når ballen havnet i dette tok det ofte en lang stund å få den ut igjen.

Det var først da skuronna og innhøstningen var fraseggjort at det ble gode spillemuligheter. Da var det ihvertfall i tre år spilt på Aronsvejordet og i ett år også på Åslettjordet. Her var det spilt kamper både mot Tretten og mot Fremads B-lag. Interessen for fotballen ble stadig større i bygda. Det vart nødvendig å se seg om etter bedre spillemuligheter. Til slutt kjøpte idrettslaget Granrudløkka. Med åra ble den utvida og retta på. Særlig nordre og vestre hjørnet var alt for lavt. Alt arbeidet måtte utføres med handmakt. Det var med dugnadsarbeide med hakke, spade og trillebår at alle forbedringene ble gjort. Sjøl om innsatsviljen var stor, monnet det ofte lite.

De første som deltok fra Øyer i fremmedkamper var Ole Hageløkken, Simen Husemøen, Håkon Johansen, Eugen Johansen, Sigvard Grimsrud, Andreas Bjørge, Johs. Neremo Enge, Einar Aronsveen, Johs. Hunder Moe, Julius Svegården, Johs. Lillenermo og Anton Ensbybakken.

Senere ble disse med på A-laget: Peder Lysbakken, Sigurd Stenersen, Kristian, Ole og Erling Lillenermo, Erling Jevne, Aksel Lie,

Ole Stenen, Malvin og Henry Thompson, Johs. Neremo, Aksel Skarpjordet, Kristen Aronsveen, Erling Bolvikken, Aksel Huuse og Reier Hage-løkken.

Alle disse var meget gode fotballspillere.

Et fast redskap som måtte være for hånden under alle fotballkamper var syl og bekatråd. Å kjøpe en fotball var et stort økonomisk løft som ikke kunne gjøres i utrensmål. En fotball kostet så vidt jeg husker 16–18 kroner. Det var mye penger den gangen. Før noen nyanskaffelser kunne komme på tale måtte den gamle ballen derfor slites helt ned.

En gang jeg husker skulle øyværingene spille kamp mot trettingene på Tretten. Det passet slik at toget kunne brukes nordover. Etter kampen gikk spillerne heim igjen. For de som bodde lengst sør i bygda ble det en marsj på mellom 2 og 3 mil. Slikt var bra for kondisjonen.

Som smågutter var det ikke ofte vi fikk være med når de voksne gutta trente. Det var helst enkelte ganger når noen av de ordinære spillerne hadde forfall. Vi sparket likevel fotball omtrent dagstøtt. Ei sekkefille surret sammen med et snøre, eller ei gammal lue fylt med sagflis og surret sammen, var som oftest det vi brukte til ball. Fotballsko var det ingen som hadde. Heller ikke de store spillerne hadde det. Det var pluggaskoa det gikk ut over. Kjell Aukrust er kanskje den som gjennom sine mesterlige tegninger har tatt best vare på disse for ettertida.

Mye har forandret seg siden den søndagen jeg for første gang så en fotball på Birkelund. Dagens ungdom kan vanskelig forstå den utvikling som det på alle måter har vært siden vi var barn. Ett er sikkert: Vi hadde mye moro. Kameratskapet som var, er kanskje det som vi husker aller best.

Skirenn i Øyer 1927

I 1927 arrangerte Øyer idrettslag 30 km langrenn. Blant deltakerne var flere kjente skinavn: Ole Stenen, Arne Rustadstuen, Reidar Ødegård og Aksel Skarpjordet. Femti år seinere skreiv Per Rusten ned dette etter en samtale med Erling Aronsveen:

Søndagen før rennet skulle holdes møtte en del av idrettslagets medlemmer på Tingberg. Vi skulle gå opp løypa. Det var en stri jobb fordi det var mye og løs snø. Starten skulle foregå fra Tingberg.

Løypa gikk oppover Prestlia og sydover til Bryn. Deretter oppover den gamle vegen over Brynsåsen til Øverlisjordet og sydover til Botrudhaugen. Derfra ned den djupe dalen over Mosåa og opp igjen til Berge. Så sydover til Bjørge. Herfra fortsatte løypa i krok og sving oppover til Sandstulen, en sløyfe om Dølden og ned til Bjørge igjen. Der skulle det være matstasjon. Løypa fortsatte mot Nestinghagen og over Kaldor og Jaerheim-sætrene. Den gikk i noenlunde folkelig terreng over Lissætra – Brynsætra – Vedumsætra og Høvresætra. Herfra gikk den etter den gamle sætervegen nedover Midtbygda til Tingberg. En høydeforskjell i løypa på 700 til 800 m var det nok. I forhold til dagens preparerte løyper var det forholdsvis tøffe saker. Gjerder og murer var til for å bli klevet eller hoppet over. Da vi gikk opp løypa ble vi forlikte om at vi skulle stille til en slags jumboklasse, slik at det ble et større renn med flere deltagere.

Så kom konkurransedagen. De profesjonelle løperne i kretsen stilte til start. Det var navn som Ole Stenen, Reidar Ødegård, Aksel Skarpjordet, Arne Rustadstuen og nok en lillehammer, som hette Larsen. De profesjonelle langrennsløperne hadde fint utstyr. Det var heilved hickoryski med Lars Bergendals tåbindinger. Det var et utstyr som vi i jumboklassen bare kunne drømme om. Vårt utstyr var store og breie ski av furu, bjørk eller ask med Huitfeldts-bindinger. Jeg hadde askeski. Den siste jeg har sett som har brukt omtrent maken var kong Olav. Stavene var bambusstaver med sto-

re, tunge trinser. Også klærne og skoa var i stil med det øvrige skiutstyret. Tunge, fotside nikkersbukser, store og tunge beksøm eller pluggasko med puttiser eller snøsokker utenpå.

I jumboklassen husker jeg best Knut Lie, Johannes Neremo, Einar Slettmoen og Kristen Aronsveen. Det var ingen av oss som hadde trening, men viljen til innsats var til stede i fullt mon.

En boks med smurning gikk på omgang oss jumboene i mellom før start. Jeg husker ikke nå hva det var for slag. Spesialistene hadde flere slags smurning. De gjømt seg bort og var hemmelighetsfulle.

Jeg skal fortelle om hvorledes det gikk med meg på turen. Oppe i Brynsdalen måtte jeg gå til Rustadstuen. Han forsvant før meg som "en ond ånd i en fillehaug". I tur og orden gikk de andre reserne forbi meg i vill fart. Turen fram til Bjørge om Sandstulen og ned til Bjørge igjen gikk likevel så tålelig bra. Der var det matstasjon. Så var det på'n igjen, men nå begynte vanskelighetene for meg. Skiene ble så glatte at jeg måtte gå på tverke hele tiden. Den ene etter den andre av jumboløperne gikk forbi meg. Til slutt var jeg sist i løypa. Etter at jeg hadde passert Mosåa sør og inn for Lisæter fant jeg Larsen fra Lillehammer liggende under ei stor gran. Han orket ikke mere. På Lisætra var det en kontrollpost som jeg varslet og som tok seg av ham. Fra Lisætra var det fint terreng til Høvresætra, men du så tungt og sakte det gikk med meg. Jeg gledet meg til jeg skulle begynne nedkjøringen fra Høvresætra og ned gjennom Midtbygda. Jeg gledet meg for tidlig. Så snart jeg begynte utforkjøringene ville ikke beina lystre meg lenger. Jeg fikk straks krampe i begge to. Hva skulle jeg finne på? En haug med ved ble redningen. Jeg satte meg skrevs over en vedrank, og slik kjørte jeg ned hele Midtbygda og ned til Tingberg igjen. Jeg fikk stor applaus ved innkomsten.

Jeg tror det var Arne Rustadstuen som ble best av reserne. Hvem som vant jumboklassen kan jeg ikke helt sikkert huske, men det var vel sannsynligvis Knut Lie. Han ble ihvertfall

senere en meget habil skiløper. Einar Slettmoen var også en bra skiløper.

Om kvelden var det skiseksa på Tingberg og stor fest. De som var med i langrenn var oftest ekstra gjeve hos jentene. Etter at festen var slutt var det ofte at også utenbygds skiløpere tok vegen fatt og gikk heim igjen. En ting er sikkert. Vi hadde mye moro også i gamle dager.

Arne Rustadstuen vant rennet.

På skøyetrening med Per Sundby

Et par vintrer etter hverandre var det lite med snø. Da var det skøyteis på Jevnefjorden. Gamle skøyter av alle slag ble funnet fram att og tatt i bruk. Jeg fikk kjøpt mine av Axel Bryhn. Noen av barna hans hadde reist ut, og et par skøyter var blitt ledige. Han fortalte at disse hadde kostet ti kroner som nye. Nå ville han selge dem for 5. Jeg var spent på om jeg ville få penger til dette heime. Jeg fikk det, men far tok det forbehold at også de andre skulle få bruke skøytene. Jeg husker enda hvor glad jeg ble, og hvor høyt jeg satte både far og Axel Bryhn.

Vi merket opp en 400 meters bane. Per Sundby (født i 1883) vart vår faste instruktør. Han holdt Ukens Nytt og var skøyteinteressert. Han hadde ofte vært på Lillehammer på skøyte- løp. En gang hadde han også vært på Hamar på europamesterskap. Han hadde sjøl sett både

Oscar Mathisen, Clas Thunberg, Bernt Even- sen, Michael Staksrud, Ivar Ballangrud og Hans Engnestangen. Han fortalte oss om knep og finesser han hadde sett og lært hos hver enkelt av disse. Gutteflokken i baklia sto rundt og fulgte levende med når Per Sundby snakket om skøyter og skøyte- løp. Med ham som instruktør og læremester hadde vi alle sammen de rette forutsetninger for å bli skøyte- løpere når vi ble store.

Han var sjøl ingen sprinter. Han spesialiserte seg på få skjær på langsiden. Han ség likevel jevnt og sikkert fra oss alle på isen.

Per Sundby brukte skøyte- ne når det var skøyte- is senere også, helt til han ble riktig gammel. Skøytemiljøet på Jevnefjorden ebbet likevel ut igjen når det ble mere snø om vintre- ne.

Vi hadde mye moro som barn.

Hopprenn i Strømsbakken – og beinbrudd

Sommeren 1931 arbeidet jeg i Flatstulen. Jeg var med på alle arbeider fra turnipstynning, potetrensning, til slåttonn og skuronn. Jeg skulle tjene til nye ski. For hele sommeren fikk jeg i nettolønn utbetalt kr. 13. I tillegg hadde jeg kosten, og Sigrid i Flatstulen hadde god mat. Om høsten fulgte far meg til P. T. Helleberg på Lillehammer. Det ble nye bjørkeski med Huitfeldts-bindinger. Skiene med bindinger kostet kr. 13. Kristian Flatstulen var med i styret i idrettslaget og var rekrutteringsvennlig. Han visste nok hva skiene kostet.

Skiene var vinteren etter flittig brukt. En søndag i mars skulle det være hopprenn i Strømsbakken. Sjølve hopprennet gikk fint. Det var etterpå det skjedde. Jeg gikk langt oppover i skogen for å få størst mulig fart. Jeg skulle nå sette bakkerekorden som skulle stå til alle tider. Jeg skrek det jeg kunne at nå kom jeg. Jeg fikk ikke klarsvar. Jeg skrek på ny. Ingen svarte. Jeg kjørte. Det gikk i vill fart mellom gran- og furulegger ned mot hoppet. Like før jeg nådde hoppkanten ble jeg var at det var tråkking i bakken. Jeg ble redd og kastet meg overende. Farten var stor. Jeg havnet mot en furulegg og ble liggende der. Jeg kjente at høyre foten min dovnnet bort. Da jeg skulle reise meg opp ble jeg var at fotbladet pekte rett bakover. Baker Lindstad og Eivind Sveen drog meg heim på en kjelke.

Vel heime ble jeg lagt på senga som sto på kjøkkenet. Far ringte etter doktor Fougner. Han kom kjørende fra Tretten med hest og sluffe og hadde stor skinnpels på seg. Han kom inn, så på foten, tok i fotbladet som lå ut til siden når jeg lå på ryggen. Da han slapp det igjen datt det over på andre siden. Doktor Fougner så da alvorlig på mor og far og spurte om de var medlemmer av sjukekassen. Svaret var bekrefteende. Han syntes da at det var best at jeg ble innlagt på sjukehuset på Lillehammer. Han skulle ordne med sjukeplass til dagen etter. Han la på gips på foten før han reiste igjen.

Dagen etter kjørte far meg i langslede over isen til meierigarden. Mor gråt da vi reiste. Jeg trøstet henne så godt jeg kunne. Jeg mente det

hadde vært verre om skiene hadde røket. På meierigarden hadde Johs. Nermo møtt opp med lastebil og sjukekorg for å kjøre til sjukehuset. Sjøl om sjukekorga var sanitetsforeningens stolthet, var lastebilfjørene litt for stive til vaskebrettene i føreløsningen som var.

Den første måneden lå jeg med beinet i strekk og var ofte på operasjonsstuen og på røntgen. Foten var gjenstridig og vanskelig å få til igjen. På sjukehuset var det dengang 3 leger. Fungerende overlege hette Strøm. En reservelege hette Henriksen, og en hette Vollebekk. Jeg husker søstrene som var på avdelingen; søster Otilie, søster Liv og søster Anna. Hvor mange søstre det var på hele sjukehuset vet jeg ikke. Heller ikke hvor mange pasienter det var i alt. Jeg husker godt at det spurtes på værelset når en ny pasient ble innlagt, eller når noen ble skrevet ut som frisk. Det var nok de fleste som ikke var medlemmer av sjukekassen. Og da så.

Den 17. mai ble vi fraktet til vinduene for å se på barnetoget og for å se og høre på musikkforeningen. Så mange mennesker hadde jeg aldri sett før.

Jeg ble på sjukehuset i 3 måneder. Da far kom for å hente meg, tok doktor Henriksen oss begge med til et kontor og viste oss alle røntgenbilder av foten. Han fortalte oss om alle de vanskeligheter som hadde vært for å få den i orden igjen. Da han var ferdig tok han oss begge i hånden til avskjed. Han sa da at han håpet at ingen av oss skulle behøve å komme dit igjen senere. Han hadde god tid til å prate med oss, før vi reiste heim. Det har jeg husket siden. Hopprennet i Strømsbakken og sjukehusoppholdet var nok min barndoms største opplevelse.

Svømmingens dag, 14. juli 1935

Da Jørgen, Pelle og jeg tok svømmeknappen

Om sommeren i 1935 var det gjort kjent i lillehammeravisene at det den 14. juli skulle arrangeres prøve for svømmeknappen i Gausa ved Jørstadmoen. Kravet til knappen var 200 meter med fri svømming uten noen bestemt tid. Kravene til dette merket er visst det samme nå. Jørgen Rybakken og jeg hadde allerede da flere svømmeturer fram og tilbake over Jevnefjorden bak oss. Vi trodde at vi skulle klare å ta svømmeknappen, og vi syntes vi skulle vært med på Jørstadmoen. Jørgen Rybakken og bror min hadde sykler. Jeg var heldig og fikk løfte om å få låne sykkelen. Jeg måtte love at vi skulle kjøre forsiktig etter riksvegen. Der kunne det hende at vi kom til å møte biler.

Endelig kom dagen. Jørgen og jeg syklet Baklia sørover og over Hunderbrua. Jørgen Rybakken og Pelle Skalmstad var venner fra Hundersetra. Pelle ville også være med oss. Vi skulle treffe ham der sørbygdsvegen kom ned på riksvegen. Jørgen var kjent og visste hvor det var. Pelle var på plass da vi kom der. Pelle var rappkjefte og fortalte om dagen, mange historier om saker og ting som foregikk i Sørbygd. Vi syklet riksvegen til Fåberg og over Brunlaugsbrua til Jørstadmoen.

På Jørstadmoen hadde jeg aldri vært før. I dagene før vi reiste fortalte bestefar meg mye derfra. Han hadde vært befal i det militære og hadde vært der mye. Han sendte med meg en krone slik at jeg kunne gå på soldathjemmet og kjøpe meg sviskegraut med fløte på. Vel framme på Jørstadmoen kom vi opp i et yrende liv. Det var folk og sykler over alt. Vi ble klar over at det var ordnet med parkeringsplass for sykklene. Vi måtte levere dem inn der. Det kostet 10 øre og var dyrt. Vi fikk kvittering for innleveringen.

Sjølve svømmingen gikk fint. Vi betalte 50 øre for å delta. Vi fikk deltagerbevis og ble vist til elva. Etter rådslagning ble vi forlikte om at en måtte passe klærne til de andre når de svømte. Vi kunne aldri vite hva som kunne skje nå,

når vi var ut i verden kommet. Pelle var modigst. Han passet klærne til Jørgen og meg mens vi svømte. Etterpå passet vi klærne til Pelle mens han svømte. Alle tre klarte vi fordringene og fikk svømmeknappen. Knappen festet vi på busserullen, og vi var meget stolte.

Vi spurte oss fram til soldathjemmet. Der var det fullt med folk helt ut på gardsplassen. Etter lang ventetid kom vi fram til disken. En stor tallerken med sviskegraut og fløte på kostet 25 øre. Jeg hadde en krone til dette og ått 4 porsjoner. En porsjon var stor nok til å bli mett av. Det gikk likevel bra.

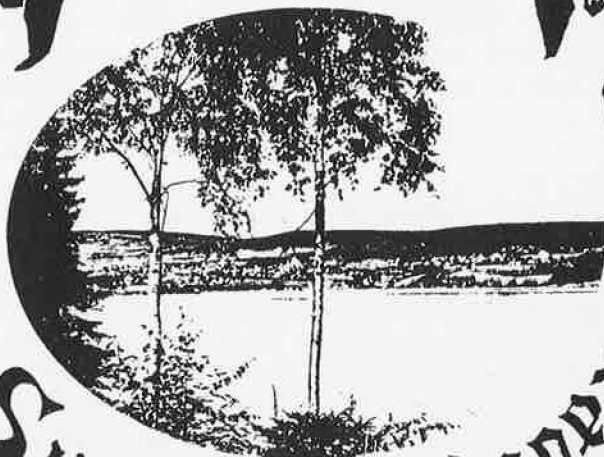
Senere på dagen så vi soldater som marsjerte, vi så og hørte militærmusikken. På heimturen møtte vi flere biler, og vi gikk av sykklene når de passerte oss. Jeg var avhengig av å få lånt sykkel til langtur, – også til neste sommer. Nå ville Jørgen og jeg til å trene for alvor. Vi ville kvalifisere oss til å være med i Sundsvømmingen over Mjøsa.

Sundsvømmingen

I noen år omkring 1935 foregikk det hver sommer svømming over det gamle sundet mellom Vingnes og Lillehammer. Det var stor deltakelse på den strekningen, men det var også noen ganske få som svømte atskillig lengre, – fra stranda nedenfor Vingrom kapell og til Lillehammer brygge.

Per Rusten nevner ikke mer om hvordan det gikk med Sundsvømmingen, men vi vet at både Per og Jørgen deltok i 1936. Det var kraftig vind den dagen. Strøm og bølger gjorde at de nesten holdt på å komme i land ved Dampsaga, men de kom fra det med livet i behold, og fikk diplom.

Red.

Svømmelingen

Vingnes-Lillehammer

2-8-1936.

DIPLOM

Jørgen Rybakken

Nr.: 9.

Klasse: 16-32 år Tid: 2.0.0

BRONSEMERKE

Vanntemp.: 14° Vindstyrke: Bris

Liljeblod Wassermann Asbjørnsen

Marit Kramprud:

Tretten-stillingen i Skarsmoen

Sivilt mannskap fra Øyer gjorde byggearbeidet 22. april 1940

I sommer var det minnemøte ved denne forsvarsstilling. Jeg visste at min far var med og bygde den, men hvem var de andre? Min yngste bror, Jostein Berget, kunne fortelle en del om det. Han ble etter krigen befal, derfor kjente han til denne stilling også fra det militære. Her er hans beretning:

Da krigen kom til Øyer

"Da tyske tropper i 1940 rykket nordover på begge sider av Mjøsa, og den ene norske forsvarsstillingen etter den andre ble brutt, ble nye stillinger forberedt lenger nord. Her i Øyer skulle en prøve å stoppe fremrykkingen i området Skarsmoen, senere kalt "Tretten-stillingen".

Jeg var den gang 14 år og ble involvert i dette ved at min far, som var en dreven anleggsarbeider og skytebas, ble anmodet om å samle en del menn for å forberede stillingen.

Det jeg i dag beretter fra denne hendelsen skal jeg forsøke å beskrive i det følgende:

Natten til 22. april ble jeg vekket av far, jeg tror klokken var ca. 03.00. Far hadde da fått i oppdrag å samle en del folk for å være med å bygge forsvarsstillingen. Jeg mener det dreide seg om ti vante fjell- og jordarbeidere. Jeg måtte ut på sykkel for å varsle noen av de utpekte, jeg antar at disse var utpekt av far og lensmannen i fellesskap, en av disse var Syverin Enger, ellers kan jeg ikke huske helt sikkert hvem de var, men flere bodde i gamlevegen.

Ca. kl. 06.00 fikk jeg et papir av far med beskjed om å sykle på handelslaget med papiret og levere det til bestyreren. Dette papiret viste seg å være rekvisisjon på redskap, og jeg var med og bar ut økser, hakker, slegger og spett. Jeg husker jeg syntes det var mye fin redskap. En lastebil hentet redskapen og karene som etter hvert hadde samlet seg. Jeg husker at jeg var stolt og kry over at jeg hadde gjort denne "storhandelen" på handelslaget.

Senere på dagen, ca. 13–14.00, fikk vi beskjed om at vi måtte rømme til fjells. Vi tok med oss noe mat og klær og gikk opp på Brynssætra. Det var tungt å gå i snøen oppover Brynsjordene, og da vi kom midt opp på jorden syd for Bryn, kom to tyske fly som skaut med mitraljøser, hva de skaut på vet jeg ikke. Men det var mange engelske og norske tropper langs veggen og på moen mellom riksvegen og gamlevegen. Vi ble på Brynssætra hele dagen og neste natt. Far kom tilbake neste formiddag og fortalte at "Tretten-stillingen" var falt. Han hadde tilbrakt natten under en låve ett eller annet sted ovenfor Lunke, og hadde hatt fin utsikt over området der kampene foregikk. Grunnen til at ikke Tretten-stillingen holdt er velkjent fra krigshistoriske beskrivelser og skyldtes ikke at stillingene var for svake, men blant annet at sambandet sviktet, og at det var uklare kommandoforhold mellom de norske og engelske troppene.

En liten, pussig historie: Morgenen etter at tyskerne hadde passert kom to selsomme menn opp til Brynssætra. En diger rusk av en mann som bar på et spann melk, og bak ham en liten pusling.

Det viste seg å være to engelske soldater som hadde blitt avskåret. De fikk et par ski og skulle prøve å ta seg nordover for å nå igjen egne tropper. Hvordan det gikk vet jeg ikke, men kanskje traff de på de engelske soldatene som hadde søkt tilflukt på Steinssætra og som senere overga seg til tyskerne.

Da vi kom ned fra Brynssætra var det i grunnen få og små skader i bygda etter kampene. Det var en del bilvrak langs vegene, blant annet en istykkerskutt lastebil med reklame for "Steen og Strøm" på dørene. Det ble påstått at tyskerne hadde beslaglagt biler for soldattransport."

Så langt min bror, men hvem var med på byg-

gingen? Jeg reknet med at alle er borte, men heldigvis er det fremdeles en som kan berette om det. Ved en tilfeldighet kom jeg i kontakt med 77-årige Sverre Aaseth som hadde vært med, og han husket de dramatiske april dager svært godt. Her er hans beretning slik han har fortalt meg den:

"Det var Hans Berget, Sigurd Aaseth, Sverre Aaseth, Ole Midtli og Syverin Enger som bygget denne forskansning eller skyttergrav. Erling Aronsveen kjørte oss dit bort med lastebil. Da vi nærmet oss Volden kom et norsk fly og gikk ned på isen, flyveren kom inn til land. Han fortalte at han hadde gått tom for bensin og hadde fløyet i glideflukt fra fjellet. Med det samme kom tyske fly og slapp 5 bomber på isen rundt flyet uten å treffe. Vi forlot lastebilen og gjemte oss bak en mur som var en dårlig beskyttelse, men ingen ble skadet. En bombe råkete en telefonledning så den rauk.

I Skarsmoen bygget vi skyttergrav. Vi mura med stein, hogg tømmer og tømra opp forsvarsstilling. Tyske fly var stadig på besøk og skaut mot et berg like nedenfor, de forsto nok at noe var på gang. Det gikk en bekk like ved, med ei stikkrenne som vi gjemte oss i.

Vi gikk fra Skarsmoen om ettermiddagen. Hans Berget, Sigurd Aaseth og Ole Midtli gikk opp nordbygda. Vi fulgte med tyskeres innmarsj i Øyer fra øverst i bygda. Jeg og Syverin Enger gikk riksvegen sydover. Vi hadde fått melding om at tyskerne sto nord for Lillehammer. Vi regnet derfor med at vi skulle komme oss vel heim, for det ville bli lenge før de kom til Øyer. Det gikk bra til vi kom til Moshuskulen (en liten bakke på vegen nesten rett ned for husene på Moshus, dengang et kjent merke etter vegen). Der kom en del tyskere gående etter vegen. Bak gravhaugen på Jevnejordet lå det engelskmenn som skjøt mot tyskerne. Den gang gikk ei gutu opp til Moshus. Nede ved vegen var det grind, og der sto to store, støpte, solide grindstolper. Vi gjemte oss bak dem. Et tysk fly slapp en bombe på andre siden av riksvegen litt nord for oss.

Da det stilnet med skytingen gikk vi opp Moshus-gutua, over Moshus og Haugsjordet.

Tyskerne hadde satt opp en stilling ved gamle handelslaget, og det ble sendt noen skudd oppover jordet uten at de traff oss. Vi kom oss velberget heim.

Dagen etter gikk jeg og Hans Berget opp til Brynssetra. Da vi kom opp til Mesteinsletta hørte vi noen kom, de pratet ikke norsk. Vi gjemte oss i skogen fordi vi var redd det var tyskere. Vi fikk senere vite at det var engelskmenn.

Vi var redde og gikk over åa og opp på andre siden. Der traff vi norske soldater, som med en gang spente hanen på børsa. Da de hørte at vi var norske slappet de av. Vi kom vel fram til Brynssetra, der var våre familier og naboer i beste velgående.

Uken før tyskerne kom til Øyer var jeg med og kjørte på mangfoldige lass med grus på riksvegen. Vi kjørte grus fra Haugsgruva og grusa vegen fra der til Tingberg. Vegen var bløt og oppkjørt og lignet mest på et gjørme-høl. Vi fekk da ihvertfall sett vegen i skikkelig stand til tyskerne kom", slutter Sverre sin beretning.

Også Kjell Aaseth, en yngre bror av Sverre, opplevde dramatisk i disse april dagene. Han var norsk soldat, og det han og andre fra Øyer opplevde i den forbindelse vil jeg komme tilbake til i en senere artikkel.

Her er en liten historie, som skaket opp hele hans familie, venner og bekjente i Øyer.

Noen dager før tyskerne kom til Øyer, kom det melding til familien at Kjell Aaseth var falt. Han var vel selv uvitende om dette. Bygda summet av rykter, folk rømte til fjells og det "var et rot" uten like. Det er lett å forstå at denne meldingen virket ekstra oppskakende fordi det her var snakk om noe mer håndfast enn bare et rykte. Norske soldater var på marsj langs gamlevegen. Kjell Aaseths søster, Agnes Lie, sto inne på kjøkkenet og så ut på soldatene. Plutselig oppdaget hun sin bror Kjell komme over gårdsplassen. Hun fikk vel nærmest sjokk. Da hun etterpå fortalte om dette, sa hun: "Huff, jeg visste ikke hva jeg skulle mene." Men det kom snart for en dag hva som hadde skjedd. En annen soldat med samme navn,

Kjell, hadde falt, og i den forvirringen som råd-
de hadde feil familie blitt underrettet. Familien
i Øyer var glad, og Kjell Aaseth fortsatte mar-
sjen nordover dalen.

For egen del vil jeg si at det er av aller største
betydning at vår lokalhistorie, også fra de dra-

matiske aprildager, blir nedskrevet med mest
mulig korrekte opplysninger.

Jeg avslutter med en stor takk til mine kilder
Jostein Berget, Kjell Aaseth og særlig Sverre
Aaseth.

I tillegg til Marit Krampruds artikkel kan det være av interesse å ta med noe fra militærhistorisk litteratur der det fortelles om Trettenstillingen. Der går det fram at allerede 18. april foreslo sjefen for ingeniørstaben at arbeidet med utbygginga av stillingen skulle igangsettes straks. Men det gikk altså hele fire dager før så skjedde:

"Trettenstillingen ble 17/4 rekognosert av oberstløytnant Johan Beichmann (sjef for Kommanderende generals adjutantstab) og oberstløytnant og sjef for Ingeniørvåpenets landvernsbataljon Eileif Helgeby, som fra 15/4 var tilbeordret HOKs (Hærens overkommando) ingeniørstab.

18. april foreslo sjefen for HOKs ingeniør-
stab, oberstløytnant David Crawford straks å
igangsette arbeidet med utbyggingen av den
rekognoserte stilling. Han mente at tiden ellers
kunne bli for knapp til å få utført noe effektivt.
Han fikk beskjed om å avvente nærmere ordre,
ettersom arbeidene kunne bli gjort overflødige
ved ankomsten av de ventede, britiske tropper.
Ordren om å påbegynne forsterkningsarbeidene
gikk først ut fra HOH 21/4 aften.

22/4 ble lensmannen i Øyer – overensstem-
mende med forhåndsvarsel – tilsagt å sende
sivilt arbeidsmannskap til Holsteinstad og
Rindheim. Etter påvisning i lendet av oberst-
løytnant Helgeby ble arbeidet i de rekognoserte
stillinger satt i gang, på vestsiden av Lågen
under ledelse av kaptein Aksel Frog og på øst-
siden under ledelse av kaptein Rolf Bloch Han-
sen.

På vestsiden var planen å legge en forreste

infanterilinj ved Sletten. Ved Holsteinsveen
ble det på en bergrygg ovenfor gården bygget 3
mitraljøsereder med hovedskuddretning mot
Rindheimsgårdene og riksveien der. En kanon-
stilling ble gjort i stand ved Holsteinstad og en
annen ved Linderud, begge med hovedskudd-
retning mot riksveien frem til elvesvingen ved
Skarsmoen. Sprengning av småbruer og skjæ-
ringer på jernbanelinjen ble også utført.

På østsiden av Lågen ble det i den nevnte
stilling ved Rindheim bygget 2 maskingevær-
reder — ett på hver side av riksvegen – og i
lendet halvveis oppover mot Mellomberg ytter-
ligere 4 maskingevær- og 1 mitraljøserede.

Fløyene ble beskyttet med forhugninger,
men noen rasering av den foran nevnte skjulen-
de skogstripe langs Lågen ble ikke foretatt.
Ved Mellomberg og Stubsveensskaret ble det
laget 6 maskingevær- og 4 mitraljøsereder,
med forhugninger ved gården og i Stubsveen-
skaret. I Rindalsskaret ble det bygd 4 mitraljø-
sereder, og gårdsveien mot Tretten ble forh-
hugd."

*Kilde: Oberst O. Munthe-Kaas: Krigen i Norge
1940, bind 2.*

Trettenstillingen med militære grupperinger

1. Kompani B og C/the Foresters
Kompani B/the Leicesters 2. Motorisert mitraljøse-eskadron
Stangemitraljøse-eskadron
Et bombekasterlag 3. Ringsaker eskadron
Troppen Thorstensen	4. Kompani A/the Foresters 5. Kompani D/the Foresters 6. To kompanier/the Leicesters 7. Brigader Morgans kommandoplass

Ola T. Rybakken:

Da kjøpmenn i Øyer hadde egne ysterier

Rasjonalisering og sentralisering har gjort at det snart ikke finnes meierier eller ysterier igjen her i dalen. Rundt århundreskiftet var det en rekke anlegg, sjøl om de var små. Bare i Sør-Gudbrandsdalen var det i 1910 hele 14 meierier og ysterier, – og fire av dem lå i Øyer.

Foruten de to andelsmeieriene i Øyer og på Tretten, hadde to av kjøpmennene i bygda, Axel Bryhn og Sigurd Solheim, hvert sitt ysteri. Det er disse to siste vi skal fortelle litt mere om her. Axel Bryhn starta sitt ysteri i 1905 og Sigurd Solheim tre år seinere.

Landhandel og ysteri ved Haugsgutua

For over 100 år sia lå det på nordsida av Haugsgutua – i hagen på Haug – en liten landhandel. Det var Peder Trondsen – eller Pær Haug som han ble kalt – som hadde forretningen sin der. Peder var født i Blæsterviken på vestsida av elva i 1825. Han var den første i Øyer som hadde frihandelsbrev, og dreiv særlig med ost- og smørhandel. I 1882 fikk han handelsbrev for fast landhandel og begynte da med forretning ved Haug. Kona til Peder hette Agnete og var fra Sygard Bryn. Da han var 72 år – i 1897 – lot han de to brødrene Axel og Iver Bryhn, slektninger av Agnete, overta landhandelen.

Axel var da 19 år og Iver fem år eldre. Kanskje var det den yngste av brødrene som var sjefen. I alle fall var det han som i 1905 gikk i gang med eget ysteri på andre sida av gutua. Ysteriet lå like ved Brynsåa, rett sør for landhandelen.

Hvordan var det mulig å starte konkurrerende virksomhet like ved sida av Øyer-meieriet? Det var kanskje flere grunner. For det første var de ikke produktkonkurrenter. Øyer Meieri var da smørmeieri og Bryhn produserte ost. Var de konkurrenter måtte det bli som mjølkekjøpere. Men det var mange småbrukere som ikke var medeiere i Øyer Meieri. Dessuten var det endel som hadde meldt seg ut, på grunn av at det var leveringsplikt. Det var ikke tillatt med salg av mjølk utenom meieriet, men

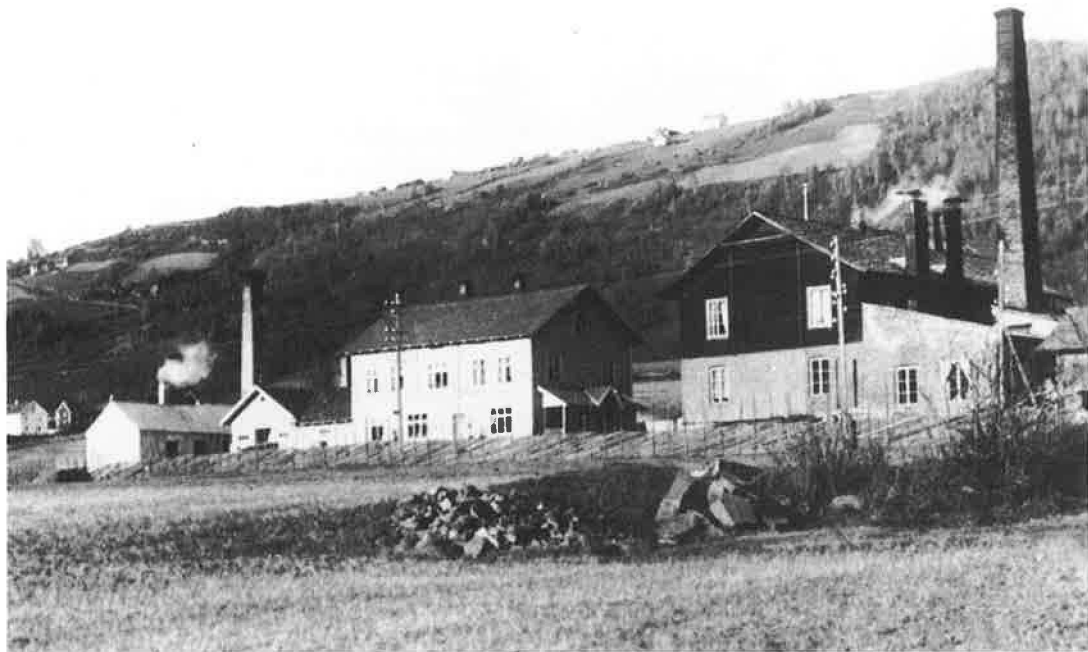
skummetmjølka måtte de ta i retur.

Ellers vet vi at Bryhnsysteriet ikke bare fikk mjølk fra Øyer. I flere år kjøpte Bryhn mjølk fra gardbrukere i Fåberg. Før 1910 hadde det vært et grendeysteri på Øvre Onsum. Da dette ble nedlagt overtok Bryhnsysteriet all mjølka fra gardene som hadde levert der tidligere. Mjølka ble sendt med morgentoget fra Fåberg til Øyer, og derfra med hesteskys til ysteriet ved Haug. Om sommeren når buskapen var på fjellet, var ysteriet ikke i drift. Likevel var det etter datidens mjølkeproduksjon betydelige kvantum som ble levert til Bryhnsysteriet. I 1910 var det innveid hele 290.000 kg mjølk. Om dette året var et toppår, skal være usagt, men det var 45.000 kg mer enn det var innveid på Øyer Meieri samme år.

Ysterske på det første Bryhnsysteriet var Mari Lillenermo, men hvem andre som hadde arbeide der har det ikke lyktes å få opplysninger om. Det må ha vært flere, både kvinner og menn. De gamle panneysteriene var arbeidskrevende. Til å begynne med var det verken

Axel Bryhn.

Axel Bryhns forretning og ysteri ca. 1920. Øyer Meieri til høyre.

elektrisk belysning eller motordrift. En måtte klare seg med parafinlamper, og motorkraften måtte komme fra en bråkende bensinmotor.

En gang før 1920 flyttet Bryhn både landhandelen og ysteriet ned til Nedre Haug, ved riksvegen, – rett nord for Øyer Dampysteri. Det fortelles at det gamle Bryhnsysteriet brant ned, men om det var etter at det nye var kommet i gang, er ukjent for skribenten. Forretningsbygget på Nedre Haug var i to etasjer, og ysteriet lå like inntil på nordsida, i det huset som seinere ble kalt "Baltik".

Det ble ikke så mange årene Bryhnsysteriet kom til å fortsette på det nye stedet. Konkurransen med det ombygde Øyer Dampysteri ble etter hvert større. Mange av andelshaverne som tidligere hadde meldt seg ut, kom tilbake. De mindre panneysteriene hadde tjent ut, – alt har sin tid.

Axel Bryhns eldste sønn, Kaare, trådte sine barnesko i Bryhnsysteriet, men arbeidet der seinere og fikk interesse for ysterifaget. Etter utdanning ved meierifagskole kom han i 1936 tilbake. Denne gang som bestyrer ved Øyer

Dampysteri, der han ble i en årrekke.

Axel Bryhn dreiv landhandelen på Nedre Haug i mange år, men det var vanskelige tider og lite penger blant folk. Å ta varer "på krita", "skrive på bok" var vanlig. Axel var en svært hyggelig og snill mann, – for snill. Han tapte mange penger på folk som aldri gjorde opp for seg. Han måtte slutte forretningen og leide ut lokalene til det nyoppretta Øyer Handelslag. Axel var forresten bestyrer der i noen år fra 1925. I 1937 kjøpte handelslaget lokalene.

Sigurd Solheims landhandel

Sigurd var sønn av den kjente forretnings- og foregangsmannen Erik Solheim, som var født i Øyer, men slo seg ned på Tretten. Sigurd ble født i 1875 og fikk sitt handelsbrev i 1899. Jernbana var åpnet til Tretten noen år tidligere. Likeså var brua over elva til Øyer stasjon på plass. Det var derfor på en svært sentral plass Sigurd Solheim bygde forretningen sin ikke langt fra Øyerbrua, midt i det som ble Øyer sentrum. Riksvegen gikk like forbi, kort veg til stasjonen, banken og kommunchuset.

Sigurd Solheim.

Ragna Handeland, Oslo, eldste datter av Agnethe og Sigurd Solheim, er den som først og fremst har kunnet gi opplysninger både om forretningen og om ysteridrifta, slik hun husker det fra barneårene:

"Det var vanlig den gangen at forretningen var oppe utover kvelden så lenge det var kunder. Men som barn forundret det meg at folk oppholdt seg så lenge i butikken julaften. Det var nok noen julepresanger som skulle kjøpes inn i siste liten."

Hun forteller videre om butikken og om faren: "Butikken til far gikk godt. Det var ansatt tre handelsbetjenter: Johan Arnesen, Amund Engen og bror hans, Jon Engen. Johan Arnesen kom til oss i 1913 og ble hos oss hele sitt lange liv. Han var sønn av lærer og kirkesanger Jan Arnesen og Petra, født Moshus.

Ellers var Ivar Engen og Tov Kruke også ansatt en tid eller som vikarer. Handelsbetjentene bodde hos oss og hadde full kost.

Far likte best å arbeide på kontoret med regnskaper og ekspedere handelsreisende. Han administrerte det hele og sørget for at det var nok varer i forretningen til enhver tid. Han var oppe grytidlig om morgenen. Om våren og sommeren arbeidet han i hagen, spadde, sådde

og plantet grønnsaker og blomster. Dette var en hobby som ga krefter til lange og og slitsomme dager. Fisking var også en hobby. Jeg husker han kjørte store spann med fiskeyngel inn til Esteinsvatnet for å øke ørretbestanden der.

I forretningen tok far i mot varer fra bøndene, såsom smør, huder og slakt; kalver, sauer, killinger og vilt; ryper, tiurer m.m. Hudene ble saltet og lagret i et stort hus som ble kalt "skinnbua". Det var en rødmalt bygning i to etasjer. I første etasje var det også tre spilltau. Ved siden av stallen var det et eget rom for jernvarer, – "jøinnbua". En kjøpmann måtte den tida føre alle slags varer som folk hadde bruk for.

Pakkbua, som lå i vegkanten like sør for butikken, var av nyere dato. Der var det plankegulv, mens det i skinnbua bare var jordgulv. I pakkbua ble alle kolonialvarer som måtte lagres tørt, oppbevart: sukker, kaffe, mel og erter m.m. En måtte ha et stort lager, – det var ikke plass til så mye inne i butikken. Dessuten lønte det seg vel å kjøpe inn større partier om gangen.

I pakkbua ble også varer som gårdbrukerne solgte, plassert. Der var det også en stor vekt for veiing av melk, kjøtt, multer og andre tyngre varer.

Til transport av varer som kom med jernbanen ble det brukt håndkjerre om sommeren og en stor, blåmalt pakkjelke om vinteren.

Om høsten kunne det være massevis av multer i fjellet. De slo til så og si hvert år. Da gikk konene fra småbrukene øverst i Midtbygda langt innover myrene hver dag, bl.a. til Stormyra sør for Steinsetra, plukket fulle sukker-tøyspann med multer, gikk ned til butikken samme ettermiddag og solgte multene. På denne måten tjente de en ekstraskilling. Da kunne de kjøpe full ryggsekken med brød, margarin, sukker, kaffe, ost osv. De hadde som regel mange munnar å mette, – og et strevsomt liv, men de var bestandig fornøyde og i godt humør. Dette var i de trange tidene, – folk hadde nesten ingen kontanter."

Ysteriet

Sigurd Solheim slo seg ikke ikke ro bare med butikken. Han kjøpte et gammelt hus som han

Solheimsbutikken i Øyer ca. 1910. Butikklokalet lå i 1. etg. til høyre. Vinduet ved sida var i kontoret. Huset til høyre var pakkbu. Den ble seinere bygget om. Det mindre huset i bakgrunnen var ysteriet. Sjølve hovedhuset var opprinnelig en gammel stuebygning fra oppistuen Lunke. Det var i den bygningen Hans Nielsen Hauge hadde samling hausten 1803.

Der Solheimsbutikken lå ligger i dag Øyer Handelslags moderne forretning.

Foto utlånt av Margit Hagen.

satte opp inne på tomta og innredet til ysteri. Det var i 1908.

Ragna Handeland forteller videre: "Far bygde ysteri borte på "Skålbakken". Det var et stort rom med 3-4 ystepanner, der det ble ysta "rauost". Jeg husker navnet på noen av ysterskene. Det var Syverine Smerud, som kom fra Brøttum. Hun var budeie på Dæhli på Augsetra og ble gift med Tosten Smerud. Videre var det Karen Strømsjordet, Anna Berg fra Tretten og Julie Engen. Julie var gift med Amund som var handelsbetjent.

I det midterste rommet stod ost-røveren og motoren som drev den. Før det kom elektrisk kraft til bygda, ble det brukt bensinmotor. Og belysningen var parafinlamper. Jeg husker også at far brukte karbidlamper. Da strømmen kom, ble det elektrisk motor som overtok som driv-

kraft for ost-røveren. Motoren drev også kapp-saga som stod på utsida av ysteriet. Johannes Brandborg stod for saging og klyving av bjørkeveden. Det skulle mye ved til alle ystepannerne.

Til ysteriet ble det levert melk både fra Nordbygda, Midtbygda og Sørbygda, men kanskje mest fra vestsida. De fleste leverandørene var nok småbrukere. Fra baklia kan jeg huske Iver og Olaf Rognstad, Tor Kampen, Johannes Lagerud, Andreas Lien, Johannes Bortmellom, Per Sletjordet, Martin Smerud, Ole Strømsjordet, Per Sundby og Halvard Glotten. Det var ikke alle som hadde hest, så det var flere som dro melka på kjelke eller brukte vassele til transporten.

Største problemet i ysteriet var nok vannspørsmålet. Far fikk gravet en brønn øverst i

hagen og satt opp pumpe. Derfra måtte alt van-net bæres lang vei til ysteriet, eller kjøres på kjelke om vinteren. Det var ikke få liter som gikk med til rengjøring av pannene m.m.

Osten som ble ystet ble sendt til kommisjo-nærer i Oslo. Det var også tilfelle med osten som ble ystet på setrene om sommeren, før melkebilene overtok. I skoleferien var det ofte vanskelig å bli kvitt osten, og det var proble-matisk å passe den så den ikke mugnet. *(Dette var som kjent før kjøleskap og kjølerom var å finne på landsbygda.)*

Det var ikke bare "rauost" eller feitost som ble produsert i ysteriet. Det ble også laget mager ost som pultost og søtost."

(Søtost er det vel snart bare den eldste gene-rasjon som husker. Den var laget av tørr "ystil" – det hvite ostestoffet som ble skilt fra mysen. Senere ble den malt på kvern, saltet og lagt i press i runde trekar. Ferdig modnet var søtosten å finne på alle matbord på gardene, og til nesten alle måltider. Det var en mager ost og ikke alltid like god. Det var det mod-ningen som avgjorde.)

Sigurd Solheim hadde i tillegg til ysteriet i Øyer også forpaktet et i Snertingdalen en tid. Der var det Johanne Bø – hans kusine – som bestyrte ysteriet. En tid hadde han også forpak-

tet et ysteri på Jørstadhøgda. Dette siste ysteriet må være det som ble kalt Bakkernes Ysteri. I 1910 hadde ysteriet like stor innveid mjølke-mengde som Solheimysteriet, ca. 90.000 kg.

Sigurd Solheim brukte bestandig sykkel som framkomstmiddel. Han kjøpte seg aldri bil.

Solheimysteriet – på samme måte som Bryhnsysteriet – hadde sin produksjon på det høyeste under den første verdenskrig og noen år etterpå, men tidlig i 1920-åra ble det slutt. Men Solheimsbutikken var i drift i mange, mange år. Sigurd Solheim døde i 1968, 93 år gammel. Åtte år tidligere hadde Øyer Handels-lag overtatt "Solheimstomta", og i 1963 ble det vedtatt å bygge nytt og moderne forretnings-bygg. Der den tidligere Solheimsbutikken lå ligger nå handelslagets bygg, og der Solheim hadde sitt ysteri på "Skålbakken" ligger i dag huset til Margit Hagen, født Solheim.

Kilder:

Tor Ile: Bygdebok for Øyer, bind 2

Amund Helland: Kristians amt, bind 1

Asbjørn Ringen: Lillehammer Meieri 100 år, 1978

Per Rusten: Øyer Handelslag 1924–1974

Muntlige og skriftlige opplysninger fra

Ola Moe, Leif Vedum og Ragna Handeland.

Foto fra 1920 viser Tingberg, Solheimsbutikken og "den gamle" Øyerbrua, som da bare var 22 år.

Oddvar Stensrud:

Oppsynshistorier fra Øyerfjellet

Sommernatt ved Lorttjønnen.

Det har i mange år vært ansatt oppsyn, som har hatt som oppgave å ha tilsyn med at gitte regler for jakt og fiske i statsalmenningen blir overholdt.

Før 1920, da den første fjelloven kom, var det kommunen som ansatte og lønnet oppsynene, og det kunne nok være litt tilfeldig om det var ansatt oppsyn eller ikke. Det var nok ofte et økonomisk spørsmål om kommunen hadde råd til dette.

Fra 1920, da det ble fjellstyrer som administrerte statsalmenningene, har det vært ansatt oppsyn hver sommer.

Det er nok mange historier i Øyer angående

oppsynet med jakten og fisket i Øyerfjellet.

Tidligere ble det nok omtalt og sett på som en stor gjerning, om oppsynet klarte å få tatt noen på fersk gjerning som drev med ulovlig jakt eller fiske.

På den andre siden, fra jeger- og fiskerhold, ble det ofte sett på, og omtalt, som en stor bragd om en kunne lure oppsynet på ett eller annet vis. Skjenke oppsynet så full at det falt uti elver og vatn, eller sovna. Som det står i en eldre hyttebok i en fiskebu i Øyerfjellet: "Oppsynet har sovna, garna er satt."

Jeg skal her ta med noen av de sannferdige historiene om oppsynet i Øyerfjellet:

Ljøstring:

Ljøstring er en gammel form for fiske som det nok ble drevet en god del med i tidligere tider.

Da det ble fastsatt fiskeregler ble denne formen for fiske forbudt. Likevel var det nok mange som i mørke høstkvelder prøvde å få seg noen fisker på denne måten. Det er påstått at det ble drevet med ljøstring i Øyerfjellet helt til 1950-årene.

En av oppsynets oppgaver var å halde øye med "tibekkenene" (bekker der fisken gikk oppi for å gyte) om høsten.

En høstkveld var en som var ansatt som oppsyn, sammen med en kar til, innover for å se etter om det foregikk noe ulovlig.

De fikk se et flakkende lysskjær borte ved en bekk inne i fjellet, og forstod at det trolig var en som drev med ljøstring.

De begynte å ta seg fram mot der de så lyset, men de måtte fare forsiktig fram, for merket den som drev med fisket at det var folk i nærheten, var det en enkel sak å slukke lyset og stikke seg bort i mørket.

I dette tilfellet kom oppsynet, og han som var med, tett innpå karen som drev med det ulovlige fisket. Han var opptatt av sitt, og i suset fra bekken merket ikke mannen noe.

Til slutt var oppsynet kommet så nær innpå at da fiskeren bøyd seg framover for å se ned i bekken, hoppet oppsynet til og landet på ryggen til mannen.

Det vart fortalt at den uheldige fiskeren satte i et "stytg gaul" da oppsynet landet på ryggen hans, og det var trolig ikke noe rart. Det skulle nok et godt hjerte til for å tåle en slik overraskelse en mørk høstkveld i fjellet.

Oppsynet ble lurt –

En nokså velkjent historie der oppsynet ble lurt er denne:

Noen bygdakarer var innover til en seter en lørdagskveld på vårparten. Fiske var ikke lovlig enda, men vatna var isfrie, så karene hadde nok så smått tenkt å prøve og sette noen fiskegarn i et vatn like ved setra.

Han som var ansatt som oppsyn hadde fått høre at disse karene var innover, og tenkte nok

at det kunne være lurt å holde et øye med hva de foretok seg. Utpå kvelden tok han seg en tur inn til setra, der karene var.

Dette vart nok en strek i regningen for disse, at oppsynet kom, så de måtte nå prøve å finne på noe.

Karene hadde med brennevin, så de skjenket oppsynet, og ble sittende å prate med ham utover kvelden.

De måtte ut et nødvendig ærend da det lei på, og da fikk de se at det satt en hare på en grønnfleck like utenfor fjøset på setra.

Inne i gangen på setereldhuset hang en hagle, og en av karene tok ned hagla og sikta på haren med denne. "Å nei, det er nok altfor langt mål til at jeg kunne klare å skyte haren herifra", sa karen. Det vart nå en diskusjon blant karene, om det var et for langt haglmål bort til haren.

Han som var oppsyn mente at han ikke skulle hatt noen problemer med å få skutt haren fra der de stod, mens de andre karene påstod at det var altfor langt hold.

En av karene var inne en tur for å finne en patron, som han satte i hagla, rakte hagla til oppsynet og sa: "Du er sikkert god til å skyte du, prøv."

Oppsynet tok hagla, sikta, klemte av, og haren datt dau på flekken.

Da vart det fart i karene, døm innatt og fann fram fiskegarna, og let som så til oppsynet: At når han skaut hare ulovlig, kunne han ikke si noe om at døm fiska ulovlig!

Hans Monsløkken

Hans vart ansatt som oppsyn i 1943 og fortsatte med dette hver sommer til 1958. Han hadde med oppsynet i den nordre delen av almenningen, og hadde til vanlig tilhold i Monsløkkebua ved Øver Åstvatnet. Bua vart nedbrent av tyskerne under krigen, da de mente det var tilholdssted for motstandsfolk der. Etter krigen ble en ny hytte oppsatt, og Hans fortsatte å ha tilhold der.

En lørdag utpå høstparten, etter at fiske-sesongen var over i fjellet, var Hans nede i bygda for å handle. Det var såpass tidlig på høsten at melkebilene gikk enda, så Hans skulle være med denne innover igjen når bilen om

ettermiddagen skulle innover igjen med tompann.

Hans var nok ikke alene om å skulle være med melkebilene innover, og blant de som skulle være med var to bygdakarer med hver sin store ryggsekk. De to karene fikk plass inne i førerhuset på melkebilene, mens ryggsekkene og Hans og flere andre passasjerer ble plassert bak på lasteplanet.

Hans syntes nok det var merkelig at disse to bygdekarene hadde så store ryggsekker med seg for bare en helgetur, og da melkebilene kom innover mot Djupslia og Hans var att alene bak på lasteplanet, tok han seg den friheten å se ned i sekkene til de to karene. Det var nok som han hadde hatt mistanke om, det var fiskegarn i sekkene.

Da bilen kom frem til Djupslia gikk nå alle av. Hans gikk nå inn til hytta ved Øver Åstvatnet, men han visste nå om hvor de to karene skulle losjere. Utpå morgensida dagen etter, mens det enda var skumt, gikk Hans framtil et fiskevatn, ikke så langt fra der de to karene holdt til. Der så han at en båt hadde vært i bruk, og Hans glemte seg i noen store vierkjerr like ved båten. Når det lei på en stund kom de to karene, de så ikke Hans, tok båten og rodde utpå og tok opp igjen garn.

Da de kom inn igjen og var i ferd med å dra inn båten, sa den ene av karene: "Vi greide detta au, vi."

Men da reiste Hans seg opp i vierkjerret, mens han sa: "Det var nå berre så vidt au, det da."

Kristian Rusten

Kristian var opprinnelig fra Heidal, men kom til Tretten som gards- og skogsarbeider i 30-årene.

Han var hestgjeter ved Skjelbua en sommer, og begynte som oppsyn i 1953 og fortsatte med dette hver sommer til 1966.

Kristian fikk satt seg opp et lite hus like ned for Tretten kirke der han hadde tilhold vintertid, mens han om sommeren og utover høsten var i fjellet. Han var en langbent og seig fjellkar.

Kristian var ikke selv noen jeger eller fisker,

men en svært så plikttoppfillende og ivrig kar i oppsynstjenesten.

Kristian hadde oppsynet med den søre delen av almenningen, og det var dårlig med husrom for oppsynet da han begynte. Han hadde en del tilhold i Pålsmyrbua, en gammel hogstbu i den nedre delen av Gjæslia, der det var påsatt et tilbygg beregnet for oppsynet. Ellers hadde Kristian en seng og diverse utstyr i Solheimslåven, en låve ved Åsta elv ned for Bøseterbrua.

Kristian var en velvaksen ungkar da han kom til Tretten, noe som han fortsatte å være all sin dag. Da han begynte som oppsyn var det fortsatt en god del tradisjonell seterdrift, med buedeier på setrene.

Det hendte nok at buedeiene hadde kar-besøk, og Kristian, som fartet mye ute om kveldene og utover natten om sommeren og høsten, hadde nok en viss interesse av å følge med i dette. Ikke alle var nok like begeistret for dette, for fjellstyret fikk en klage på Kristian fra en av buedeiene, som mente at Kristian drev oppsyn med ting han ikke hadde noe med.

Kristian fortalte at første sommeren han var oppsyn var det et par sveiserfolk nede på en av setrene på Hynna.

Utpå ettersommeren fikk Kristian høre av noen fiskere, at denne mannen som var med på setra der hadde sagt at han hadde fisket hele sommeren uten fiskekort, for der var det aldri noe oppsyn å se.

Dette ergret nok Kristian å høre, og han syntes nå at han skulle gitt denne mannen en "smikk" for dette. Så en dag tok han med seg tomflaske og gikk ned på setra. Han traff både mannen og kona inne på setra. De kjente ikke Kristian, og han sa ikke hvem han var. Kristian fikk nå kjøpt melk på flasken, og fikk kaffe att-påtil. Da han skulle gå att var både mannen og kona med ut. Like ned for setra renn Åsta elv, og da de stod ute sa Kristian: "Er det nå fisk i dessa elven her da?" "Hå, ja da", sa mannen. "E ha tie mye fisk her e i sammår." "Ja, da lyt e nå få sjå fiskekortet ditt e da, for e er nå oppsynsmann her", sa Kristian. Men da vart ho sint, kjerringa, fortalte Kristian, så han gjorde ikke noe mere med det. Men neste sommer kom mannen og viste Kristian at han hadde fiske-

kort med det samme de var kommet på setra.

Kristian gjorde en stor fangst ved Hornsjøen en lørdagskveld.

Det var kommet en lastebil med totninger dit, for å fiske.

Fiskekort var nok et ukjent begrep for disse, så da Kristian utpå kvelden kom dit og begynte å kontrollere dem, viste det seg at ingen hadde fiskekort. Kristian forstod nok at de ikke var klar over at de måtte ha løst fiskekort for å fiske i statsalmenningen, så han gav dem det tilbudet at om de kjørte ned til vegbommen i Åst-dalen og løste fiskekort skulle de få lov til å fortsette å fiske, og han skulle ikke gjøre noe mere med det. Nå hadde de fleste av disse karene tatt seg noen drammer, og mente som så

at dette med fiskekort var noe stort tull, og at det ikke kom på tale å reise noe sted for å kjøpe kort. Følgen ble at Kristian nektet dem å fiske, og noterte navn og adresse på i alt 11 personer, som ble anmeldt og fikk bot for ulovlig fiske.

Totningene likte seg nok ved Hornsjøen, og tok ikke så stor skrekk av å bli bøtelagt. De fleste av disse var en tur ved Hornsjøen og fisket i flere somrer, men da med fiskekort. De hadde stor moro av å fortelle om den første turen ved Hornsjøen, og særlig en av disse. Han hadde også vært med den første gangen, men hadde kommet så langt bortved kanten av Hornsjøen at Kristian ikke hadde oppdaget ham. Han hadde fortsatt å fiske hele natten, og fått en god del fisk, uten å bli bøtelagt.

"Kan I gamle fotefar få del i noe av det du har registrert i bunnen av Våsjøen, Thingelstad?" spurte Johan fra redaksjonen.

"Ja", lød svaret spontant fra den velkjente, tidligere lektoren ved Lillehammer høgre almenkskole – hvoretter han med steinaldersk ukuelighet skreiv et manus han med sitt defekte syn selv ikke kunne lese!

Men ikke alle har vært forunt å stifte bekjentskap med hverken lektoren eller mennesket i ham. Derfor denne stikkord-presentasjonen:

Magne Thingelstad (79) ble født i Nittedal, men bodde i ungdomsåra hos sin onkel på den historiske garden Thingelstad på Hadeland. 14 år gammel tok han middelskoleeksamen, hvoretter han gikk på St. Hanshaugen private gymnas i 2 år. Examen artium avla han ved Oslo Katedralskole på latinlinjen i 1937 med utmerket resultat.

Med sine uvanlig rike intellektuelle anlegg var det naturlig at han valgte universitetet, og her med fagkombinasjonen tysk, historie og med norsk som hovedfag. Karakterene fra hans embetseksamen lå helt i toppen. Etter pedagogisk seminar og 2 år ved Thank skole i Bergen ble han i 1940 ansatt ved Lillehammer høgre almenkskole.

Vi som ikke har opplevd Thingelstad i skolemiljøet, husker ham desto bedre bl.a. fra NRK hvor han som spirituell morgenkåser brakte oss både smil, satire og ettertanke i rikelig monn.

Men det var tildeling av hyttetomt i Trettenfjellet som førte ham til våre nære strender og til steinalderblomstring på den blottlagte Våsjøbunnen. Her var det at hans skarphet og sikre historiske sans førte til nysgjerrighet, undring og registrering av flintredskaper fra fjern fortid.

Stolte av Magne Thingelstad og med ydmyke tanker om veidefolket så vi atter Våsjøen langsomt stige ...

Magne Thingelstad:

Steinalder i Trettenfjellet

Sommeren 1989

Det er stredene før oppdemming som interesserer arkeologene. For oss hyttefolk og amatører ble det arkeologi på bunnen.

Det begynte helt på slump med jentungen som fant en annerledes stein, og ikke kastet den, men viste den til sin onkel Ståle Monsen, som igjen viste den til meg, med stein som hobby og historie som fag, og vi mente at det var vel verdt å ta vare på en slik sjelden hilsen fra steinaldermennesket. Dette var i 1983 da plankedemningen ble reparert. Våsjøen ble fylt opp igjen, og så nesten helt tømt til bygging av betongdemning i 1989. Og nå var det vel en plan i leiting etter flere flinter rundt de to stei-

nene. Ståle og Kari, brordatter mi som han er gift med, hadde bare ei helg til disposisjon, og funnene ble gjort på et område ikke større enn et stuegolv. Vi rakk knapt å leite på de andre flaberga, men med en del etterpåkløkskap kom vi til at det måtte være nettopp her i ly av kjempesteinene veidefolket ville leiret seg.

I Fronsboka sier Ragnar Øvreid uttrykkelig at det ikke er funnet flint i Gudbrandsdalsfjellet, men han sier også at det ikke er gjort systematiske undersøkelser. Slike granskinger er siden gjort i Dokkfløyområdet, med stor inn-sats av penger og folk, og bra resultater.

Vi søndagsgeologer i Tretten østfjell syntes

det var moro å leke samme leken. Som gullet i gullgraverens panne hadde flintskjervene samlet seg i grunne søkk i bergflaten.

Mere verdt enn det røde gull for veidemannen, kostelige historiske mynter for nåtidsmennesket.

*Magne Thingelstad
som ung lektor ved Lillehammer gymnas.*

Det ble en tur til hytta i sommer også. "Enno ein gong". Kari fant akkurat tre moltekarer, passe til bordpynt. Vi kunne ta oss fri fra det maset i år.

Våsjøen er kraftig nedtappet. Aldri har vel noe menneske sett så lite vann der. Den nye betongdemningen får samme høyde som før, men utløpet blir senket en halv meter. De sprenger og graver ut bekken. Vi øyner tre strandlinjer, to tørre og en våt.

Det er alltid fascinerende å vandre strender, og ikke minst en slik ny og ukjent fjære. Vi plukker steiner, finner andre og finere.

For seks år siden var det også nedtapping av Våsjøen på grunn av reparasjon. Inger, som da var lita skolejente, fant ei steinflis, til å kaste sprett med kanskje. Onkel Ståle stusset, og tok vare på den. Det var et stykke flint. Flint fins ikke i våre fjell. Et par ganger bare har jeg funnet den ved kysten, i strandlinja. Det er danskene som har den, runde koller lagvis i kritt fjellet, skjørere enn glass, hardere enn stål. For steinaldermannen var flinten som "svenska stålet" i en senere tid, råmateriale til egg-redskaper, for å skjære, stikke og skrape.

Steinaldermannen (Ståle) skjerper sine våpen. Blant småsteiner på flatberget fant han flintbitene.

Ved leilighet fulgte jeg Inger til Oldsaksamlingen i Oslo, der en hyggelig Irmelin Martens tok imot oss. Nei, det var nok ikke en brukket pilspiss, bare et avskrell, men dette kunne hun gå god for: Vi hadde steinaldermannens spor i lommen.

Og nå i sommer var onkel Ståle her igjen (ikke alle onkler er gamle og halvblinde). Han var nok ordentlig bitt av basillen, og fant fort vegen tilbake til det samme tørrlagte flatberget, ja, Kari også (i mangel av moltene) for å grave i groper av grus og småstein. Resultatet ble på tre små økter et hundretalls nye små spor etter steinalderens veidefolk i Trettenfjellet. Et par stykker bergkrystall, det ene skinnende som diamant, hørte vel med til boet.

Våsjøen i Tretten østfjell ligger vel 800 m over havet, og er det første vatnet en kommer til om en følger Moksa oppover, og så tar av ved første større bekken. Og der oppe ved utfallsoset på ei åpen bergflate ved to over mannshøge flyttblokker, har veiderne hatt en slags fangststasjon, trolig. De har brakt med seg steiner til å "smi" nye redskaper og våpen.

Eldre tretlinger husker kanskje denne plassen, fra fiske eller lek, slik den var før oppdemningen i 1947. Det var vel grastorv og reinmose på berget. Nå er bergflatene vasket reine for jorda, som er blitt bunngjørme, mens småstein er utsortert i groper, og her kunne en da leite fram flintflisene.

Tor Ile, med sin praktfulle Øyerbok, har noen fantasier om steinalderfolket og fjellets matrikdom, men sier at alle spor er tært bort av tidens tann. Det er litt vondt å tenke på hvor snublende nær han må ha vært. Han var jo godt kjent der, og har et eget kapittel om Våsjøen i boka si. Men da er vi i jernalderen, for her var bygdas trolig største myrjernproduksjon og mange har funnet slagg fra smeltingen. Til å

smelte ut "jøinn" trengtes trekull, som ble brent i smier, og ennå kan vi beundre to uvanlig fine kolbotner helt oppe i hytteområdet. De er som suppetallerkner i jutulformat.

Vi fant en lyster ved stranda, nokså opprustet, men mothakene var tydelige nok, et forferdelig redskap sett i fiskeperspektiv. I dag er det langt fra fisk til fisk, men her er fremdeles bra med småvilt og storvilt. På østsida, i Digeråsen, opptrer elgen for sommerturistene, mot betaling.

Det vesentligste av funnet. Se fyrstikka til sammenligning. Den runde, lyse biten i midten hadde prikkhugget egg, så det ut for, og kan ha vært ei skræpe.

Marit Kramprud:

Matstell og kjøkkenstell

for perioden ca. 1850–1960

Den utvikling som har foregått i denne periode er ikke ubetydelig.

I 1856 reiste to engelske damer gjennom Gudbrandsdalen på sin reise i Norge. Denne reise skriver datteren Emily Lowe om, i boken "Reise i Norge 1856". Selv om de ikke stanset i Øyer, kan en likevel finne noe som passer vår bygd, som det hun skriver om maten. Hun nevner at da de hadde spist grøt 21 ganger på 7 dager var de glade for å få noe annet.

Brødet var mørkt, og bakt i runde leiver. Det brødet husmannen åt, var mørkere enn brødet til bonden. Denne beskrivelsen passer nok også på matskikken her i bygda.

Vi sa brød om flattbrød og kaku om brød. Denne betegnelsen kommer jeg til å bruke i min artikkel.

Grøt

Bygg var kornet som ble dyrket. Hadde en 10 mål dyrket mark hadde en nok byggmel til ett

år, til en familie. Ble det i minste laget, blandet de det med barkemel. Den sikreste maten var grøt, den ble kokt i peisen. Det het å henge over "grautgryta". Øse i vann, salte, finne turu og mel, og når vannet kokte strø på rent byggmel. Noen ganger blandet med barkemel, og bruke turu så det ikke ble klepper i grøten (melklumper).

Grøten ble øst opp i trefat, to og to åt av samme fat, de som satt rett ovenfor hverandre ved langbordet. Det var på garden, i husmannsheimen brukte de ofte bare ett fat. Ved siden av stod et trefat med ett eller annet de dyppet grøten i. Det kunne være tettmelk (den skal senere beskrives), øl av malt, einlåg eller surprim utrørt i vann. De hadde hver sin treskje, og når de hadde spist slikket de skjeen ren og satte den inn i en sprekk i tømmerveggen. Det var ofte satt opp en skjeholder på veggen. Skjeene ble merket med et tegn for å kjenne skjeene fra hverandre. Når grøtgryta var tom sloss ungene om å få skrape i seg de siste restene. Det var

Gardens arbeidsfolk samlet om grøtfatet. Tegning av C. F. Diriks.

matmangel, og ikke noe måtte gå til spille. Til finere bruk ble det kokt grøt av melk og gryn, melk og byggmel, og bångrøt (barnegrøt) av melk og hvetemel. Den fineste grøten var rømmegrøt, slåttgrøt og festgrøt.

Brød

Brød ble bakt om våren og lagt i stabler på stabburet, ofte nok til hele året. Det arbeidet var det husmannskjerringene som utførte. De måtte gå fra ungeflokken hjemme, og de største passet de små. De minste, som trengte noe å suge på, fikk ei "grauttåte". Det var grøt som var lagt i et tøyestykke og surret sammen. Når den lille skreik, tok bånjenta eller -gutten og ga ungen grauttåta.

Når mor kom hjem om kvelden hadde ho kanskje med seg en brødsleiv, da var det glede i stuen. Brødet var godt å ha og tygge på, en kjente ikke sulten så lenge en tygget brød, er det sagt. Brødet ble ofte spist uten suggest, "pålegg", men hadde de en søtostbit eller en liten smørklatt, eller noe annet feitt, ble nok det mottatt med glede. Fisk ble også spist sammen med brød, likeså flesk etter at det ble vanlig å holde gris sist på 1800-tallet. "Kaku" ble det ikke brukt mye av. Til frydugurd (frokost) for eks. var det vanlig, ja, rett og slett ei uskreven lov å først spise brød og ei kakuskive etterpå til siste kaffedråpen. Denne skikken holdt seg helt opp mot 1940 på mange steder.

Poteten

Poteten ble innført, og den var noe av det beste som har skjedd i vår ernæring. Det gikk lenge før den ble godtatt fullt ut. De første potetene ble dyrket i mauldbenken, som det het i Øyer (moldbenk). Den var oppmurt ved sydveggen på alle hus i den tid. Inne i muren var det fylt i god jord. Det ble ikke plass til mange potetene, men det var en begynnelse. Folk fikk etterhvert tro på poteten, og den ble benyttet i grøt, suppe og som tilsetning i kaku. Den kunne spises alene med litt salt, men aller gjevest ble sild og poteter. En god og næringsrik mat. Poteten ble brukt i brød og lefse, og ikke noe annet matprodukt har gitt så mye næring og mat til sultende folk som poteten. Men som alltid når det er noe nytt var det de som var skeptiske til poteten.

To gamle karer satt og snakket sammen. De kom i prat om det var bra å spise så mye potatis, som de sa. Den ene hadde hørt at en ble både lat og dum av det. "Ja", sa den andre, "men late folk har det alltid vært, men jammen er det langt mellom kloke folk i dag", sa han.

Dette er begynnelsen på en serie om mat, kjøkkenstell og kvinnearbeid i denne perioden. Har dere kvinnfolk i Øyer og Tretten lyst til å skrive om det, så ta pennen fatt. Har dere noe på hjertet, så ta kontakt.

Ola T. Rybakken:

Christen Olsen – klokkemakeren på Råbøl

Går vi to-tre hundre år attende i tida vil vi finne at det var bare et lite mindretall av folket som hadde ur, – klokker for å holde greie på tida. Folk "gikk etter sola" og innrettet arbeidsdagen sin etter den. Men alt på 1600-tallet var det enkelte velstående embetsmenn, og andre rikfolk, som hadde ur. Det var nok helst ur som var innført fra utlandet, fra Nederland eller England. Riktignok skal det ha vært enkelte urmakere – kleinsmeder – i Christiania allerede på den tida og litt før, men det var først på 1700-tallet vi begynte å få våre egne urmakere av betydning her i landet.

Litt urmakerhistorikk

Kunsthåndverket sto høgt her på Østlandet på 1700-tallet, ikke minst smiekunsten. Og det var nok helst blant smedene vi fikk de første klokkemakerne.

Fra gammelt av var retten til å drive håndverk forbeholdt byborgere, og etter laugsreglene soknet urmakerne til smedlauget. Det ser imidlertid ut til at "kleinsmedene" utover landet ikke tok dette så bokstavelig. Etter hvert ble det mange klokkemakere, og her på Østlandet aller mest på Toten. Sjøl om enkelte av dem kom fra heller små kår, klarte de – oppfinnsomme og nevenyttige som de var – å lage fullstendige urverk. Det kunne være enkelt og sparsommelig det verktøyet de hadde til rådighet.

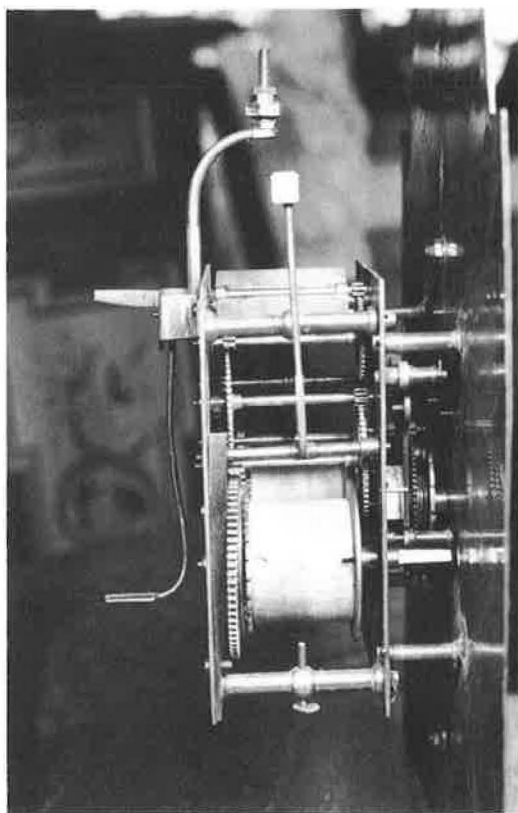
Men ikke alle kom fra små kår. De to mest kjente foregangsmennene i urmakerkunsten her på Østlandet, kom fra velstående familier. Den første var **Peder Jensen Nøttestad** (1693–1763) og den andre var **Amond Tollefsen Smebyh** (1711–1771). Vi må ta med litt om disse to. De kom til å få stor betydning for

utviklingen av klokkemakeryrket. Nøttestad fikk også en spesiell tilknytning til Øyer, uten at det hadde noe med klokkemakerfaget å gjøre.

Læremesterne

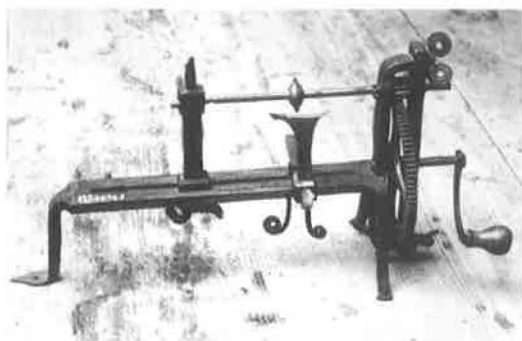
De kom fra hver sin side av Mjøsa. **Peder Nøttestad** var født på Ottestad i Stange. Faren eide Ringnes – en av de største gardene i bygda. Moren kom fra Nøttestad, også en betydelig eiendom som hadde mange husmenn. Nøttestad hadde også rettigheter her i distriktet, nemlig "ved Laugen Elv i Faaberg beliggende Lagesildfiske".

Peder ble gift med en prestedatter fra Øyer,

Gammelt klokkemakerverk på Maihaugen.

Foto: DSS.

Gammelt klokkemakerverktøy på Maihaugen. Foto: DSS.

Mette Bang Monrath (1706–1757). Hun var datter av den velkjente prost Christian Wolfgang Monrath, ble døpt i Øyer kirke 30. juni 1706 av sin bestefar, Fredrik Eriksen Monrath. Monrath-familien eide mange større garder i Øyer, og Peder og Mette arvet deler av Bryns-garden (etter Madame Monrath?).

I unge år begynte Peder å lage klokke på egen hånd. Av mindre god kvalitet, fortelles det, men det skulle bli anderledes. Han reiste til England og gikk i urmakerlære. Da han kom tilbake søkte han kongen om å få privilegium som urmaker i Christiania. Det fikk han, og han ble anerkjent urmakermester i hovedstaden.

Peder Nøttestad ble berømt som klokkekunstner, men noen stor forretningsmann ble han aldri. Det var ingen stor formue han etterlot seg da han døde. Derimot finnes fortsatt en rekke gedigne gulvklokker, taffelur, klokkespill og andre innretninger som vitner om hans kunstneriske sans og store dyktighet. Begge de dansk-norske kongene Christian VI og Christian VII hadde praktfulle ur laget av Peder Nøttestad. Også her i distriktet finnes ur etter Peder, – et musikkur som finnes i samlingen på Maihaugen.

Den andre klokkekunstneren, **Amond Smebyh**, kom fra vestsida av Mjøsa, fra en velstående gardbrukerslekt på Østre Toten. Tradisjonen forteller at også Amond fikk sin urmakerutdannelse i England. Det som er sikkert, er at han i 1734 var "Dragon Soldat", og at nettopp **Peter Nøttestad**, som er omtalt foran, søkte kongen om at Amond måtte bli dimittert fra

tjenesten. Begrunnelsen var at Amond hadde "stor Løst Uhrmagerprofessionen at lære, har og allerede for sig selv uden Beviisning begynt at arbeide paa Uhr Verker".

Det ser ut til at ansøkningen ble innvilget og at Amond Smebyh kom i urmakerlære i Christiania hos Nøttestad, – den beste læremester han kunne fått her i landet.

Da han seinere slo seg ned i heimbygda, var han den eneste som hadde faglig utdannelse som klokkemaker. Smebyh kom til å danne skole for klokkemakeryrket på Toten. Det ble etter hvert en rekke dyktige håndverkere som fulgte i hans spor, uten at vi kan gå nærmere inn på dem her. Toten-klokkene ble et begrep, og de ble solgt til mange kanter av landet. Det finnes også Smebyh-ur i Øyer som stadig tiker og går, og har gjort det gjennom 240 år.

Men det var ikke bare på Toten det var klokkemakere. Oppover Gudbrandsdalen var det dyktige håndverkere av mange slag, også klokkemakere. Den første som **nå** kjennes ved navn var **Torgjer Romsaas** i Ringebu. Han var født i 1716 og skal ha lært urmakerkunsten i København, trolig i forbindelse med militærtjeneste der. Det var mange klokkemakere i Biri. Likeså var det noen i Fåberg og i Gausdal, men hvordan var det i Øyer?

Christen Olsen – klokkemakeren som kom til Øyer

Det er ukjent om det var noen klokkemaker i Øyer før på 1800-tallet. Men i 1836, da garden Råbøl kom på salg, fikk vi en. Kjøper av garden var nemlig klokkemakeren **Christen Olsen Hovde** fra Biri. Han var født på Karlstad i

1804, men da søster til Christen gifta seg i 1822 bodde familien **Hovde** i Biri øverbygd. Søsteren gifta seg med **Paul Halvorsen** fra Baardseng i Fåberg. Han var klokkemaker, og fikk seg verksted på Hovde. I andre høgda i en stor bygning der på garden har det helt opp i vår tid vært et rom som ble kalt "klukk'verkstedet". Det var der Christen fikk interesse for klokkemakerfaget – og lærte av svogeren sin. Paul og kona kjøpte seinere garden Nedre Alset, – flytte dit og tok navn etter garden. Til tross for garden kravde sitt, fortsatte han iherdig med klokkearbeidet. Av de omlag 10 klokkemakerne, som det kom til å bli på Biri, var det bare **en** som lagde flere klokker enn Paul. De fikk en sønn, Johannes, som også ble klokkemaker. Etter at faren døde, kom han til morbroren sin på Råbøl og fortsatte som lærling der.

Christen var gift med Marte Taraldsrud, og de hadde to barn: Johannes, som overtok garden, og Ingeborg, som ble gardkjerring i Lauvli.

Etter at Christen og Marthe kom til Øyer, tok de navn etter garden, – som vanlig var den tida. De fleste klokkene Christian lagde i Øyer er for de fleste fra tida etter at han hadde overlatt garden til sønnen Johannes. Det var trolig i den øverste bygningen på Råbøl han hadde verkstedet sitt. Han hadde dreiebenk der han dreide både tre og metall. Råmateriale til hjul støpte han av messing i sandform, som han etterpå dreide og til slutt skar og filte ut tennene. Det som var igjen av klokkemakerverktøyet etter Christen, ble for noen år sida gitt som gave til Samlingene på Maihaugen.

Om Christen Hovde skriver Olav Ingstad i det store verket sitt om Urmakerkunst i Norge: "Christen Hovde, født 1804, var svoger og elev av Paul Alset. Han drev urmakerverksted på Hovde i Biri inntil han i 1836 kjøpte Råbøl i Øyer, og flyttet dit. Det finnes mange solide klokker fra hans hånd. Etter flytningen brukte han å signere: Christen Raabøel i Øjer."

Hvor mange klokker Christian Råbøl lagde er ikke kjent. Men på Botterud i Øyer finnes en Råbøl-klokke som har nummer 69. Ellers skal det være klokker fra Christens hånd på Moe oppigard, Skalmstad, Bagstad søre, Aasletten

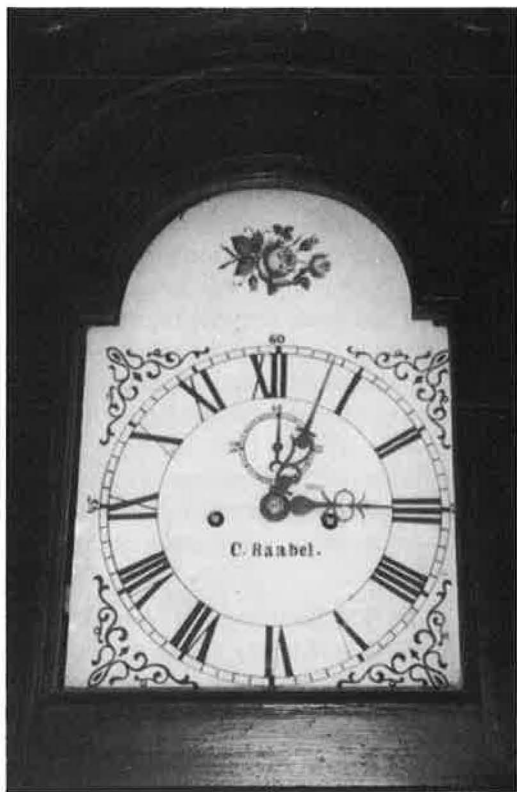
og Kaldor. I Glotten i Baklia ble ei Råbøl-klokke solgt på auksjon til Simen Huse omkring 1970. Den siste klokka han lagde finnes nå hos Anna og Johannes Råbøl, oldebarn av klokkemakeren. Den er laget i 1874, og det fortelles at da han hadde fått den ferdig, trukket den opp, og satt pendelen i gang, ville klokka ikke gå. Det hadde aldri hendt før, hadde han sagt. Nå var han for gammel, forsto han.

I Kirkebok for Øyer står det at føderådsenke-mann Kristen Olsen døde den 17. august 1884 og ble gravlagt fem dager seinere. Han ble 80 år gammel. Var det både den første og den siste klokkemakeren i Øyer som hadde lagt verktøyet fra seg for godt?

Kilder:

Olav Ingstad: Urmakerkunst i Norge.

Muntlige opplysninger: Johannes og Anna Råbøl.

Tallskive på gulvklokke, signert C. Raabel, Bagstad søre.

*Roåkerrennet 1932–1940 – på Sprekkenhuskvea.
Bildet utlånt av Bjørg Lunder.*

Bernt Hanstad:

Roåker-rennets historie 1932–1992

*Skrevet i anledning markeringen av det 50.
Roåker-renn, 18. april 1992.*

Når beretningen skal skrives om Rennets historie gjennom årene, har jeg valgt å følge utviklingen fra starten til i dag.

Rennene fra 1932–1940

Det var ikke vanlig at bygdefolket var på sætra i påsken disse årene. Det ble derfor til at byfolket tok initiativ til de første rennene.

Primus motor i de første rennene var rittmester Emil Aas. Han var gift med Anna Granskogen fra Losna, og var en av de første som bygde hytte på sætra.

De øvrige i første komiteen var: Nils Sprækkenhus, Trygve Strømberg og Aksel Imsen. (Strømberg åpnet årets jubileumsrenn.)

Arena de første årene var fra innenfor Veslefjell, ned mellom sæterhusene i Pålsrud, og målområde nede ved Granskog-låven.

Anna Aas og Jonette Penningsrud stod for matstasjon i Aashei, hytta til Aas-familien.

Første skiseksaen var i Søre Madssvesælet, og det er flere som husker skiseksa i Romund-

gård-sælet i 1939. Premieringen de første årene var enkle ting som tegneblokker osv. Det er også blitt fortalt at det var damehatter kjøpt på auksjon. De siste årene før krigsårene utviklet det seg til premier i nysølv med gravering.

Deltagelsen er det vanskelig å si noe om, men det kan dokumenteres med 28 deltagere i 1933 og 32 i 1934. I følge disse notater var det 1 deltager fra bygdefolket i 1933, og 2 deltagere i 1934. Det er ingen notater fra det første rennet, men pålitelige kilder sier at det første rennet var i 1932.

Rennet i 1942

Skirenn og andre aktiviteter var det få av i krigsårene, men det ble arrangert skirenn 1. påskedag 1942.

Rennet var nord for Veslesæter, ved Hågåkvea. Ansvarlig for dette rennet var kapt. Jensen som hadde leid sælet i Søre Nyfløt og var bekjent av familien Aas.

Ifølge deltagere jeg har hatt kontakt med, var det oppsatt egen klasse for "stålkantski". Jeg har hatt kontakt med vinneren av denne klassen, som kan dokumentere med pokal med gravering.

Rennene i 1947–1949

Rennene startet opp igjen etter de vonde krigsårene i 1947.

Sitat hentet fra hyttebok i Skallerud-hytta:

5. april – påskeaften

Roåker-rennet gikk av stabelen. Noen og tyve deltagere. Jeg var tidsobservatør nede på tjernet. Fint vær.

Dette er en bekreftelse på at rennet hadde startet opp igjen, og at det var flyttet til nåværende arena.

Konkurransen i de første rennene var "slalom", mens det etter krigen gikk over til bakkeløp "utfor".

I følge notater i hyttebøkene til Anne og Kåre Kristiansen, som har vært viktig kilde, var det i disse årene prøvd med lagkonkurranse fra hyttene.

Ansvarlig disse årene var Richard Fjell, godt assistert av Kåre Kristiansen (Litibu).

I 1948 var det 40 deltagere, og i 1949 60. En bekreftelse på at rennet i tillegg til hyttefolket fikk deltagere fra bygdefolket, som etter krigen begynte å være på sætra i påska.

Rennet i 1950

Sitat fra hyttebok i Skallerud-hytta:

Påskeaften var det voldsom vind. Påskerennet ble bokstavelig talt avblåst. 1951 – intet Roåker-renn, ingen til å arrangere.

Dette skulle være en bekreftelse på at rennet dessverre stoppet opp fra 1950 til og med 1955.

Rennene fra 1956–1992.

Rennet startet opp igjen i 1956, som bekreftes ved graveringer på "vandrepokaler" som ble oppsatt både i utfor og langrenn. Langrenn var en ny konkurransegren i Roåker-rennet.

Rennet i 1956 hadde problemer med føret, men ble arrangert. Reier Romundgård, som vant første langrennet i Roåker-rennets historie, forteller om rennet at langrennsløypa ble målt med målband, og det skilte bare 5 meter. Løypa var 2x5 km.

Komiteen de første årene var: Ingvald Bot-

heim, Knut Botterud, Kåre Jønsberg, Torgny Madsveen.

I 1959 ble det i tillegg til utfor og langrenn satt opp konkurranse i turrenn på idealtid. Ivar Berg vant 1. turrettet, og tok napp i vandrepokalen som ble satt opp til det første rennet.

Rennet protokollført fra 1961

Deltagelsen totalt var 125, noe som viser at rennet var på rett vei – rennet var blitt fast tradisjon. Roåker-rennet nådde deltagermessig en topp i slutten av 70-årene, med deltagerrekord i 1980 hvor det var 268 deltagere.

Utvikling – rennkomiteer

Utviklingen i rennet har vært stor både når det gjelder deltagere og premiering. I tillegg til vandrepokalene har det aldri blitt spart på premier til de yngste deltagerne.

Påskerennet har hatt stor betydning for mil-

Nr. 56 Johan Solhjem. Påskerennet 1979.
Bildet utlånt av Bjørn Solhjem.

jøet, særlig blant de yngre er dagen sett fram til med stor spenning. De tok konkurransen på skikkelig alvor. Det har utviklet seg til en folkefest for hytte- og sæterfolket på Roåker.

Rennkomiteen har bestått av både bygdefolk og folk fra hyttene. Det er få med tilhørighet til Roåker som ikke har vært med i rennkomiteen. Alle har vært positive og vist stor interesse.

Vandrepokaler – andre premier gitt av interesserte

Det er ikke få av vandrepokalene som er gitt av interesserte, det samme gjelder andre premier. Nevnes bør perioden som Aftenposten hadde bedriftshytte på Roåker (fra ca. 1959), med fast representant i komiteen som skaffet fine premier til store og små.

Gransking av rennet

Granskingen av Roåker-rennet har pågått over flere år. Det har vært vanskelig på grunn av mangel på notater.

De viktigste kildene: Hyttebok fra Skallerudhytta, gammel bok og hyttebok hos Nils Sprækkenhus, hyttebok hos Anne og Kåre Kristiansen.

Andre kilder: Trygve Strømberg, Johan Madssveen, Torgny Madssveen, Ragnhild Fjeld, Dagny Drivenes, Reier Romundgård, Sigurd Pålstrud, Anders Bergei, Paul Jevnesveen.

50. Roåker-renn 18. april 1992

I skrivende stund er det få dager igjen til avviklingen av "Det historiske påskeskirenn på Roåker".

Jeg håper med denne beretning å ha fått med de viktigste punktene i Roåker-rennets historie.

Hjertelig takk til alle som har bidratt til at denne beretning kunne skrives, og at jeg dermed har funnet ut hvor mange renn som har vært arrangert siden starten i 1932.

Hjertelig takk til årets rennkomité, for forståel-

se og interesse for markeringen av det 50. Roåker-rennet. Jeg håper og tror at dette tradisjonelle påskerennet vil leve videre.

Avslutter med dikt skrevet av Karl Skallerud 2. april 1939.

Roåker sæter

Lenge jeg leter før jeg finner så fager en grend.

Og vinter og sommer så gjerne jeg kommer.

Du tar meg i favn igjen.

Ja, takk for alle de kjære minner

som blidt oss i hugen rinner,

for dager som engang var

og fredsælt forbi oss drar.

Ja, fjellet lokker de farende flokker,

og ett er sikkert, sin sjel det ikke forandrer.

Det fanger med fred den ensomme vandrer.

Rapport fra jubileumsrennet 18. april 1992

Værforholdene var ikke helt topp først på dagen, men bedret seg etter hvert, og det ble stor oppslutning med i alt 158 som startet.

Veteranen Trygve Strømberg foretok den offisielle åpningen av det 50. Roåker-rennet. Han var den eneste nålevende av de som deltok i første rennet i 1932 som kunne stille opp.

Han fikk god hjelp til å klippe båndet av oldebarn til Emil Aas, Roåker-rennets far.

Premieutdeling på golvet.

Gave til Roåker-rennet (50-års gave) fra veteraner, var 200 nye startnummer med påtrykt Roåker-rennet.

Gave til Trygve Strømberg.

Ekstra-premier til: Ivar Botterud, Elin Buhaug, Arve Høyvesveen, Reier Romundgård, Anton Madssveen, Ivar Berg og Jorun Hermansen.

Avviklingen av det 50. renn var meget vellykket takket være en arbeidsvillig rennkomité.

Etterord

Etter fem år i gamle fotefar har Ola og Johan bokstavelig skrevet seg inn i lokalhistoria vår. De har ført oss til forskjellige deler av kommunen og brakt oss tilbake til forskjellige tider. Mange bidragsytere har deltatt i denne vandringa, men redaktørene bar tyngste børa og var med hele veggen.

Nå har de gitt uttrykk for at de ville slippe "hugsotta". Styret i historilaget beklager det, men må ta meldinga til etterretning. De to har med de fem første årgangene av "I gamle fotefar" skapt en viktig tradisjon som leserne veit å sette pris på. Alle som kjenner behovet for at kunnskap om tidligere tider leites fram og formidles til andre har gjennom dette årsskriftet fått et redskap som er egnet til formålet. Det når ut til en videre krets enn vår egen, og det blir "prenta" inn i framtida. De som trodde lokalhistorisk arbeid besto i å sjå bare bakover skal vite at fotefar alltid fører framover.

Styret skal organisere en redaksjon der flere går sammen om å bære tradisjonen vidare. Det er en styrke at Ola og Johan fortsatt vil bidra, men de skal få slippe å gå fremst. Styret ser seg om etter en eller ei som vil tre framom og overta "hugsotta". Gje livstegn!

Men alle skal vite at boka gjør seg ikke sjøl. Det er like viktig at både tidligere og nye skribenter bidrar. Ingenting for smått og ingenting for stort.

Men nå gleder vi oss over den femte årgangen.

Styret vil uttrykke stor anerkjennelse for redaktørens innsats.

Takk, Ola og takk, Johan, så langt.

Øyer og Tretten Historielag

Sparebanken NOR er alltid i nærheten.

Kanskje visste du at Sparebanken NOR er den desidert mest utbredte banken på Østlandet. Men visste du at vi også har kontorer i Kristiansand, Bergen, Trondheim, Bodø, Tromsø og Vadsø!

sparebanken
NOR

